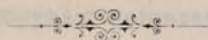

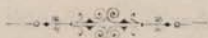
KERESZTÉNY MAGVETŐ

TARTALOM.

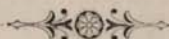

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

PÉTERFI DÉNES és KOVÁCS JÁNOS.

XXIV. KÖTET.

KOLOZSVÁRT.

AJTAI K. ALBERT (MAGYAR POLGÁR) KÖNYVNYOMDÁJA

1889.

KERESZTENT MAGYETŐ

PÉTERFI DÉNES és KOVÁCS JÁNOS

XIV. KÖTET

KOLOZSVÁR

NYELV- ÉS IRASMPÉNTUDOMÁNYI TUDOMÁNYOS ÉRTÉKELŐ TÁRSASÁG

24

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Az Isten házának szeretete miben áll? Egyh. beszéd. Ürmösi Kálmán.	27
Rudolf trónörökös ő Fensége halála alkalmával mondott gyászima. Péterfi Dénes.	45
Egyházi beszéd. Kis György Sándor.	182
Több világosságot (Egyh. beszéd.) Csifó Salamon.	293

II. Hittaniak, böloselmiek.

Szózatok a jövő vallásáról. Dr. Brassai Sámuel.	1
Egyházi énekek. Iszlai Márton.	51
Adalékok az imádság történelméhez. Gróf Kun Géza.	67 149
Hymnus. Rédiger Géza.	181
Egy északamerikai tudós hitvallása. (Töredék.) A—a.	207
Ar-rákosi Székely Sándornak „A Székelyek Erdélyben“ címü eposza. Péterfi Lajos.	213
A biblia az élet. Csegezy László.	335
LII. Zsoltár. Rédiger Géza.	368
Alkonyórák. Gerok Károly után dr. Nagy Mór.	369

III. Nevelés- és oktatásügyek.

A vallásos élet külső formái és az egészségügy. Dr. Jankovich Pál.	243
Tanári beiktató beszédek: I. Török Sámuel.	259
II. Sándor János.	260
Az erdélyi ev. ref. egyházkerületnek Kolozsvárt tervezett pedagogiuma.	327

IV. Életiratok, történelmiek.

A tordai unitárius algynasium igazgatói 1576—1888. Ben- czédi Gergely.	12
---	----

IV

Történelmi adatok az árkosi unitárius egyházzól. Közli: Kiss Mihály	34
Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII-ik száz évben. Kanyaró Ferencz.	95 269 344
A tordai unitárius középiskola újra építtetésének története. Varga Dénes	172
A vargyasi unitárius ekkl. története. Gyöngyösi István .	230
Nagyajtai Incze Mihály. —i.	262
A firtos-váraljai unitárius egyház multjából. Kozma Dimén.	354
Egyháztörténelmi adat:	
CXVII. Hunyadi Demeter unitárius püspök zsinatot hirdet Tordára 1592. máj. 31-ikére. Közli: Szabó Károly.	366
Sárdi József. (1822—1887.) Péterfi Dénes.	372
Az amerikai unitáriusok és más szabadelvü keresztények conferentiája. Kovács János.	380
Koncz Jánosról. Derzsi József.	385

V. Egyházi élet.

Egyházunk részvéte Rudolf trónörökös halála felett	48
Az 1889. évi rendkívüli Egyh. Főtanács. Egy jelenvolt. .	118
A Prot. Irodalmi Társaság márt. 24-iki közgyűlése. Figyelő.	122
Budapesti levél. Derzsi Károly.	134
Hódmezővásárhelyi levél. V.	196
Az unitárius vallásközönség Egyh. Főtanácsának ez évi rendes gyűlése. —i.	303
Szabályzat az ekklézsiák pénzei kezelésére.	389

VI. Vegyestartalmuak.

Párisi levél. Charraud D.	38 128 188 252 321 375
-----------------------------------	------------------------

VII. Irodalmi értesítő.

51 143 202 263 392.

VIII. Aranykönyv.

A székelykereszturi gymnasium 5-ik tanszékére tett adakozások. 63. 147. 210. 268. 401. Homorodsztpáli adakozás. 64. Nyilvános köszönet Várfalváról. 66. Nyilvános köszönet Körispatakról és Polgárdiból. 148. A polgárdii unitárius leány egyház „harang-alapja“ javára. 210. Nyilv. köszönet Ar.-Rákosról, Kénosból, Iklandról. 211. 212.

IX. Különfélék.

Az unitáriusok E. F. tanácsa. A prot. irodalmi társaság kérdése. 53. Kolozsvári ekklánk. 54. A polgárdii unitárius egyház község. 55. A kolozsv. ev. ref. egyházköztség gondnoksága. 58. Tegnap és ma. 59. Hódmezővásárhelyi ekklánk. 61. Figyelmeztetés unitárius templomba való járás ellen. A legnagyobb ember az országban. 62. A budapesti unitárius templom. A polgárdi-i egyházból. 144. Károli emlék. 146. A párisi kiállítás alkalmából. 147. Egy szabadgondolkozó emlékezete. 203. Polgárdi-i levél. 204. Adományok. Jakab Elek. Uj papok. Papi beiktatás Szováthon. 205. Figyelmeztetés az Eötvös-alap ügyében. 206. Egyh. élet. 264. Gróf Haller József. Felhívás a Károli Gáspár emlék és alapítvány ügyében. 265. Mégis mozog a föld. 266. A franciaországi szabadelvű ref. egyház. 267. Egyh. Főtanácsunk 268. A Budapesti unitáriusok örömnapja. 329. A debreczeni Prot. lap. 332. Dobos László. Lelkész változás. Pályázat. Helyreigazítás. 333. A betű és a szellem. 393. Szemelvények. 394. Husz János emléke. Az ev. ref. kerületi közgyűlés czimen. 395. Házassági jogunkról. 396. Az angol unitáriusokról. 397. Az amerikai unitáriusok áldozatkézsége közczélokra. Az unitárius templom jelentősége. 398. A londoni egyetem. Olvasóinkhoz. 399.

Gyászhirek: 62. 147. 206. 399.

A szerkesztőség postája. 334. 399.

IX Kérdések

1. A vállalkozás...
2. A vállalkozás...
3. A vállalkozás...
4. A vállalkozás...
5. A vállalkozás...
6. A vállalkozás...
7. A vállalkozás...
8. A vállalkozás...
9. A vállalkozás...
10. A vállalkozás...

VI Végkövetés

1. A vállalkozás...
2. A vállalkozás...
3. A vállalkozás...
4. A vállalkozás...
5. A vállalkozás...
6. A vállalkozás...
7. A vállalkozás...
8. A vállalkozás...
9. A vállalkozás...
10. A vállalkozás...

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIV-ik évf.

Január—Február 1889.

1-ső füzet.

SZÓZATOK A JÖVŐ VALLÁSÁRÓL.*)

Hol, hol nem olvastam egykor, nem tudom, de megmaradt az enlékezetemben ottan-ottan megújuló élénkséggel egy intelem, melynek magyar fordítását, bár tökélytelent, így adhatom:

„A kinek nincs meg a korával járó esze.
Meg van a korával járó minden baja.“¹⁾

Nem alkalmazom tárgyamra, vagy jobban mondva megválasztására mig egy kis megjegyzést előre nem bocsátok.

Ez az, hogy a kornak a magyarban szintügy mint a francziában — ama mondat eredeti nyelvén — két értelme van ahoz képest a mire vonatkozik. Mondják t. i. vagy az emberről s általában az élőállatról, vagy az emberiségről — ha tetszik — a világról. Mind a kettőt jelzői magyarazzák. Halljuk ugyanis: gyermek-, ifju-, vén-kor az első jelentésében; ó, közép, uj, sötét, felvilágosodott stb. kor a másodikban. Én itt az utóbbiban kívánom értetni s azt a tanúságot, illetőleg biztatást vonom ki belőle, hogy figyelmezzon mindenki a korára s annak jelenségeire, mert ha elmulasztja, kárát vallja.

Szabadjon hasonlattal világositnom a dolgot. Egy természet alkataival rakott tájon járkal vagy pihen valaki és beérvén az általános benyomással, csak annyit érez, annyit ítél felőle, hogy szép vagy rut, kies vagy zordon stb. de nem vet ügyet arra, hogy mi teszi kiessé vagy zordonná: egy virágzó rózsabokor, egy zöld pázsit, egy lombos erdő, vízi liliomokkal hínzett tó vagy szeszélyes alaku sziklacsoport; neki csak az egésznek felfogására van szeme és érzéke; a részletek, az egyes vonások nem érdeklik. De eljön másfelől egy tájfestő, a ki nem kevésbé bámulja az egész táj harmóniáját, s a mellett részleteire is kiterjed élénk figyelme. Tessék egybevetni a kettőt!

Nem követem ama gyarló erkölcsü pap példáját, a ki arra inté hallgatóit, hogy ne nézzék azt a mit csinál, hanem hallgassák és tel-

*) Fölvastatott a Dávid F. egyletben.

¹⁾ Qui n'a pas l'esprit de son âge,
De son âge a tout le malheur.

jesítsék azt a mit prédikál. Magam is teljesitem, a mire t. hallgatóimat felszólítám, magam is figyelek az idő jeleire s ezek közt már huzamos idő óta a vallásügy fejlődésére, előre vagy hátra tartó irányára vagy egy szóval fejezve ki: hullámvására. Nem lehet el nem ismernünk, hogy a kereszténységre nézve válságos idő mutatkozik, hogy a hullámnak, ha nem az alján, de bizony a süppedő részén látjuk magunkat.

Míg a háborgások csak az orthodoxia és heterodoxia, meg a felekezetek közt keletkeztek és folytak, sőt dühöngtek, azzal nem hogy hanyatlott, hanem még új életre kapott a vallásos buzgalom. Még a se tett sok kárt, mikor a francia National convent a kereszténység megszüntét, jelvényei és intézményei eltörlését decretálta, egy attól merőben független időszámlálást és naptárt szerkesztetett s egy új isten, az „ész“ cultusát inaugurálta. Hisz eljárása oly korellenes volt, oly undorodást keltett, hogy nem sokára kénytelennek látta magát „a legfőbb lény“ létét decretálni. De ma, midőn a tudomány — vagy a mit a modern cultura kirekesztőleg annak nevez — kél sikra a kereszténység, sőt deismus és theismus, általában a rationalis theologia ellen, midőn templomok szembetűnőleg üresednek, midőn socialista egyetek manifestumaikban a keresztény vallás erkölcsi intézményeit megtagadják s elenyéztöket, kiküszöbölésüket sürgetik, midőn Páris város municipalis tanácsa a keze alatti ispotályokban az irgalmas nénéket a betegek ápolásától engesztelhetetlenül eltiltja s a népiskolai tanítókat ha tantermeikben „Isten“-t emlegetnek, büntetéssel sőt elcsapással fenyegeti: bizonyára gondolkodóba kell esnünk és az időnek gyanus jeleit kell hogy lássuk vagy legalább sejtsük. Növeli aggodalmunkat az is, hogy a történelemben visszatekintve hasonló jelenségeket fedezünk fel abban a korban, mindőn az „isten orszagát“ kezdték hirdetni Jézus tanítványai.

Akkor is gyengült és hanyatlott szemlátomást a hitrege hitele, sőt nevetség tárgyává tétettek az imádás tárgyai: nem a bálványok, hanem szellemi prototypusaik magok. Lukianos „isteni és halotti dialogusai“ épp oly cynikus gunynyal irvák, mint akár Voltaire akár Parny comicus eposzai: „az Orleansi szűz és az ó- és új istenek háboruja.“¹⁾ Egy tudós hallgató azt mondhatná reá: „Igen, mert Lukianos már a kereszténység második száz évében élt!“ Én pedig azt viszonzom, hogy Aristophanes Kr. sz. előtt 400, Plautus 130 esztendővel a polytheismus virágzóinak látszó korában éltek s tessék elol-

¹⁾ La Pucelle d'Orléans. La guerre des dieux anciens et modernes.

vasni — mind a kettő meg van magyar fordításban — amannak a „Békáit“, ennek „Amphitruó“-ját s meglátják, hogy Jupiter meg Mercurius épp oly tiszteletlenül vannak a színpadra állítva, mint akár a pogány Lukianos beszélgetéseiben, akár a keresztény Tertullianus „Apologeticumá“-ban. A polytheistikus szertartásokat is kezdték ama válságos korban lanyhábban látogatni és inkább a politikai hatóság gondoskodott megtartásukról, mint a nép hova-tovább hülő buzgósága.

Mindezekről hát okmányok maradtak fenn az irodalomban, bármennyire meg is nyirbálta és apasztotta az idő; de egy jövő vallás sejtelméről is fényes bizonytságot teszen a Messiás-monda, vagy ha úgy tetszik, jóslat. Korunkban azonban számos tervezetet, javaslatot, a jövő vallására vonatkozókat birunk szembe állítani s ezek közül szándékozom egy párt, bár röviden és felületesen ismertetni.

Elsőben is az ugynevezett positiv vallást hozom elé, a melynek profétája Auguste Comte, franczia matematikus, a ki 1798-ban született és 1857-ben halt meg. Éltében matematikusból philosophus és ebből vallás hirdető lett. Lássuk miből állott az egyik és miből a másik.

A positiv philosophia nyitját a „három állapot törvénye“ szolgáltatja nekünk. Mi az? és micsoda rejteket nyit a honnan vallás buvjék ki? — fogják kérdeni. Annyi mintha azt kérdenék: „mi az abracadabra vagy más anuletum, melyet a hideglelés nyakába akasztanak és minélfogva gyógyítja ki őt nyavalyájából? ¹⁾ No de nem térek ki a kérdés elől s megfelelek rá a hogy lehet.

A három állapot a következő. A tudásunkat vezérlő fogalmak, a tudományok különböző ágai három különböző változás alakon (phasis) mennek egymás után át, vagyis: az emberi ész a természet jelenségeit három módon magyarázza. Ez a három mód (phasis, stadium, állapot): a theologiai, a metaphysikai és a positiv. Theologiai állapotban leledzik a tudásunk, midőn az észrevett jelenséget vagy a tárgyban rejlő vagy a természet felett létező lény akaratjának tulajdonítjuk. A metaphysikai stadiumban az akarás helyébe a tárgyban feneklő, de attól külön létező erőt teszünk fel. A positiv phasisban mind a benső vagy külső akarat, mind a tárgygyal együtt járnai gondolt erő elenyészik és a jelenség magyarázata egy azt megelőző vagy rá következő más jelenséggel való összevetésben, a ténynek egy más általánosabb tényhez való viszonya jelölésében áll.

¹⁾ Eben wo Begriffe fehlen, stellt sich das Wort zu rechter Zeit ein. (Goethe.).

Képzelem; hogy t. hallgatóim egy része úgy áll ezek előtt, mint a régiségbuvár állott most száz éve a hieroglyphek előtt, míg Champollion fel nem fedezte olvasásuk lehetőségét. Világosítsa hát Comtenak egyik angol tanítványa egy példával. „Az opium altat, ez a jelenség (phaenomenon). Az arab megéri azzal, hogy „az Isten úgy akarja!“ Ez a theologiai állapot. A metaphysikus orvos-tudor azt mondja, hogy altató erő van benne, ¹⁾ felette, vagy alatta, mint Luther szerint van Krisztus teste és vére valahol a kenyér (ostya) és bor körül. A mostani physiologus nem is próbálja magyarázni, hanem szemmel tartja és elemzi a szer hatásával járó jelenségeket, kísérményeket csinál velök és más hasonló tényezőkkel egy rovatba osztályozza.

A positiv philosophia utolsó és koronázó fejezete a társadalomtan (sociologia) levén, arra törekszik, hogy ezt is, mint másnemű ismereteinket átvigye a harmadik állapotba, — hogy a társadalom jelenségeit a theologiai és metaphysikai fogalmak uradalma alól kiszabadítván, törvényeinek azt a tudományos vizsgálatát vigye bé közikbe, a melynek köszönhetjük a physikát, kimiát és physiologiat. Igy fog alakulni a társadalom physikája, mely a társadalmi tények feltételeiből és viszonyaiból álland és két megvére oszlik, u. m. a sulyegyentanra (statika), mely a rend törvényeit és a mozgatástanra (dynamika), mely a haladás törvényeit tartalmazza. Világosítsuk ezt is példával. Mig az emberek elméje a theologiai állapotban volt elfogulva, a politikai eseményeket az istenek akarásával magyarázták és a politikai tekintélyt (auctoritas) az isteni jogra alapították. A metaphysikai állapotban a politikai tekintély alapját a nép felségében (souverainité) keresték és a társadalmi tények magyarázatát a természeti állapottól való eltávozás költött körülményeiben.

Mikor a positiv módszer kellőleg és teljesen lett alkalmazva a társadalomra, mint a physikában és a kimiában van, a társadalmi tényeket végelmezésben az ő egymáshoz való viszonyaikra fogják kifejteni; nem kutatják mint eddigelé az okokat, hanem a társaságbeli létezés feltételeit. Mikor arra a polczra leszünk feljutva, tudásunknak nemcsak egy részére, hanem egészére lesz felütve a positivitas

¹⁾ „Dic mihi causam et rationem quare
Opium facit dormire?
Quia est in eo
Virtus dormitiva
Cuius est natura
Sensus assoupire. (Molière, Mal. imag.)

vagyis a tudományosság bélyege, s fogalmaink a tudás minden részében egyneműek lesznek. A nagy nyereség ebben az átalakulásban az, hogy az emberi elme az összeütköző módszerek és egymás ellen tö.ő fogalmak időt és fáradságot vesztető surlódása és háborgása nélkül fog a tudásra törekedni, a nevelés újjászületni és a társadalom az egyetlen szilárd alapon — a pozitív philosophián — újonnan szerveződni. Ime, mily szép dolgokkal biztat Comte, ha szavára hallgatunk.

De a társadalomtan szükséges és kellő volta megbizonyításán kívül van a positivismuskak még egy más feladata is. Az, hogy kimutassa, hogy a tudományok azon egy törzsök élő fának az ágai; az, hogy megadja a tudománynak az eddig elé csak a philosophiára korlátolt egyetemiséget és általánosságot egyfelől s a philosophiának a tudomány szilárd alkatát másfelől.

Első lépés ebben az irányban a tudományos módszer és pozitív tudás elrendezése s következtében a tudományok osztályozása.

A kiinduló pont az, hogy a tudás kétféle: szemlélődő (speculativ) vagyis elméleti és végrehajtó (practicus). Az utóbbi ággal a positivismus nem vesződik. Az előbbi vagy elvont (abstract), mely a jelenségeknek azokkal a törvényeivel foglalkodik, a melyek minden kigondolható esetre érvényesek; vagy alkalmazott (concret), mely neve jellemzi a működését. Az alkalmazott tudomány tárgyakra és tényekre, az elvont az eseményekre, a tények folyamára vonatkozik. Ilyes párok: a physiologia és a zoologia, a kimia és az ásványtan: az első rendbeliek abstractak, a másodikok concretek. A pozitív philosophia csak az elvontak módszerét és tudását akarja újonnan szervezni egy nagy egészszé. A szervezés elve az, hogy a tudományok egyikének a másikatól való függése a jelenségek hasonló függésének felel meg. Számba kell tehát venni mind a jelenségek tárgyas, mind felfogásunk alanyias függését. A különösebb és bonyolultabb jelenségek az általánosabbaktól és egyszerűebektől függenek. Annálfogva a tudomány a tárgyaknak legáltalánosabb tulajdonságaival kezdi eljárását és fokozatonként megy át a bonyoltabban szerkesztettekre. Ugy, hogy minden tudomány az őt megelőző tudomány igazságait magáévá teszi s aztán a saját magáéival szaporítja. A tanok sora vagy mint Comte nevezi a tudományok hierarchiája ez: 1. matematika (számтан, terjedtségтан, súlyegyen- és mozgástan); 2. astronomia; 3. physika; 4. kimia; 5. physiologia; 6. sociologia. A sornak mindenik tagja, ugyszólva legközelebbi faja az előtte valónak (specialisabb mint

az), mindnyájok tényeitől függ s nálok nélkül nem lehet teljesen megérteni.

Mindenikök mielőtt a positiv polczra jut a theologiai dogmák és metaphysikai áleszmék (fictio) uralma alatt leledzik s a mindnyájokat tetöző társadalomtan, minthogy legutoljára kerül reá a sor, leghosszabban is marad amaz elavult állapotban.

Ugy de — mondják t. h. — ha a sociologia az utolsó és mindenikök felett van, tehát a vallástan nem haladhatja meg? Amazok közt sem hallók a nevét, tehát Comte nem ismeri el tudománynak.

Mikép ígérhette hát felolvasó, hogy positiv vallásról fog nekünk beszélni?

E biz egy kicsit csodálatos; de lám a való olykor meghaladja a valószínűséget. Történnek az életben oly események, melyeket ha regényben olvasnánk, nem tartanók hinni valónak. Hogy Comte a theológiát kiküszöbölje s mégis vallást alapítson, bámulni való ugyan, de könnyen megmagyarázhatni abból, hogy a theologia, istenről való tudomány, a positiv vallás pedig istent nem ismer. De hogy az, a mit helyébe és cultus tárgyául állit, u. m. az emberiség (humanitas) eszméjét, azt a metaphysika kiküszöbölésével nem lehet megegyeztetni. Mert az ő „emberisége“ ideal s a positivisták nyelvén: „ábránd és költemény“. Az hát igazán bámulandó, és csodálkozott rajta nem csak a korabeli nagy közönség, a mely eddigelé munkáit fel-falta — hat kötetes műve kevés esztendő alatt négy kiadást ért — hanem tanítványai serge is.

Áz utóbbi azonban tulment a bámuláson és meghasonlott magában. Azok, a kik a positivismushan merő tiszta materialismust láttak, az új vallás felállitásakor odahagyták mesteröket és csupán addig nyilvánított tanaihoz ragaszkodtak, a mit tett az olvasó közönség legnagyobb része is.

Egy más része ellenben nem szünt meg mestere szavára esküdni s egyházat alkotott az új vallásnak. Az egyház egyik tagja következöképp kísérti meg magyarázni a csudát, az erős logikájú Comte-nak látszatos következetlenségét:

„Elsőben is egyetemes tanná (doctrina universalis) kellett átalakítani a tudományt.“ (Miképp? azt igyeksztem ismertetni néhány rajzvonással a fönnebbiekben.) „E meglevén az erkölcostant s intézményeket kell azon alapokon újjá alkotni. . . Csak miután az egyetemes véleményeket alkototta újra az által, hogy az alsóbb tudományokkal eszközölt meggyőződéseknek szerzett szilárd állandóságot, azután foghatott az erkölcostan és intézmények reformatiojához. Ámde

ez az újabb mivelet a philosophusnak magának erkölcsi átalakulását tételezte fel, a mi érezte vele a cselekvények összrendező elvét, valamint elméje fejlődése fedezte fel előtte a positiv módszer általános jellemét.

Ily változást a mi philosophusunkban csak egy asszonynak mélyen becsült befolyása eredményezhette. Csak egy szellemi adományokkal gazdagon felruházott asszony gerjeszthetett benne oly magasztos szenvedélyt, mely megtisztítsa őt a forradalmias benyomásoktól s megismertesse vele a fenséges lelkesülést, melyről addigélé azt tartották, hogy kiváltságosan csak a theológiából veheti eredetét. . . Ez a hathatós segítség pedig okvetlenül szükséges vala, mert az emberi cselekvények szabályozása mindenen felett az érzelemtől függ: ez teszi fel a kérdéseket, melyeket az értelem kell, hogy megfejtсен; e kormányozza a tevékenységet, mely a szándékot végrehajtsa.

„El kell ismernünk, hogy valamint a tudományos philosophia alapítójának, a maga személyében kellett felmutatni az elméleti teljesség első példáját, úgy az emberi erkölcsan alapítójának is maga személyében kellett elémutatni a gyakorolhatóknak s gyakorlani kelőknek állított erények mintáját. A metapysikusok gyarló önhittsége képzelheti, hogy egy magába szállott, minden külső befolyásokat nélkülöző ember oly átalakulás tárgya birjon lenni. De a kik tudják, hogy a bensőnek a külső szolgál táplálékul, ösztönzőül, s igazgatóul, azoknak nincs kétségük benne, hogy senki is, ha nem léel egy mély szerelmet gerjeszteni (inspirálni) bíró tárgyat, nem tapasztalhatta mire és mennyire vihet az altruismus. (Jegyezzék meg egy előre ezt a szót t. h. mert ezen fordul meg az ügy.)

„Azok előtt világos, mint a napfény, hogy csupán csak egy kivételes asszony¹⁾ alakithatta át a tudományias philosophia alapítóját azzá a törvényhozóvá és erkölcsanárá, a melyet a világ mostani helyzete és állapota megkíván.“

Ezzel tisztába jöven, most már átmehtünk az egyetemes vallás (religion universelle), mint Comte nevezi, ismertetésére.

¹⁾ Az asszony neve: Clotilde de Vaux, szalma özvegy. Comte 1845-ben ismerkedett meg vele. Barátságuk csak esztendeig tartott, az asszony halála szakította félbe. A főmunka, melyben az új vallást írja meg: „Positiv Catechismus, vagy is az egyetemi vallás summás kimagyarázása. Tizenkét beszélgetés egy asszony és az emberiségnek egy papja között.“ Az „asszony“ alatt Clotilde-ot kell érteni.

A positiv vallás alapját Comte a sociológiájában vetette meg. Én is hát azzal kezdem az előadását. Azt az elvet hangoztatja, hogy a társadalom szervezését sem nem a politikai gépezet változtatásával s a vagyon egyenletes felosztását sürgető lázas mozgalmakkal, hanem csak az erkölcsiség fejlődésével lehet eszközölni. Minden valódi haladást erkölcsi átalakulásnak kell megelőznie. Az erkölcsi legfőbb parancs abban nyilvánul: „másért élj!“, melynek elfogadásában és teljesítésében áll az „altruismus“. Mind a társasági mind a magános élet célja a legyen, hogy a lehető legnagyobb mérvben és terjedelemben biztosítottassék a társadalmi érzés diadala az önszeretet felett: azaz győzze le az altruismus az egoismust. Ez a társadalmi lét újjászületése (regeneratio) kulcsa, valamint kulcsa az oly egyéni életnek, mely azt miveli, hogy minden erőnk szabadon és vesztegető surlódás nélkül működjék össze egy közös célra. Az altruismus tulsúlyát az ember természetében létező legerősebb hatalom, az érzelem vagyis a sziv eszközli, ennek rabias, hanem önkéntes szolgálja legyen az értelem s a positiv rendszer feladata ezt a viszonyt az új vallásban is általa helyreállítani, úgy hogy a világegyetem külső rendjéről való minden fogalmaink összhangzólag olvadjanak össze. Az altruismus felsőségét minden időben csakis vallás biztosította, s ezentul is az fogja biztosíthatni. De nem biztosították eléggé az eddigelé létezett vallások, melyeknek positiv szempontból való kritikáját elfogják engedni nekem t. h. A helyett kísértünk meg jellemezni, miképp teljesíti az új vallás az ő feladatát.

Alapja egy kívülünk létező erőhatalom, mely egész életünk teljes alájarendelését követeli: t. i. a mult, jelen és jövő „emberiség“ (humanité), a positiv állapot „Nagy lény“-e (Grand-Être). „Ennek rendeltetése (destin) — Comte-ot idézem — „az, hogy az egyetemi nagy rendet, ennek törvényei szerint untalan tökélyesítse. Ez a tagadhatatlan gondviselés (providentia), sorsunk legfelsőbb rendezője, a természet folyamában indulataink, gondolataink, cselekvényeink közös középontjává válik. Ezt a Nagy lényt, jóllehet világosan felülmulja és meghaladja mind az egyes, mind az összes emberi erőt, az ő szükségképpi alkata és sajátyszerű működése szolgálja irányában a legigazibb rokonszónvvel ruházza fel. A köztünk legutolsónak is lehet és kell arra törekedni s azzal biztatni magát, hogy azt a lényt fentartja sőt javítja. Közös és magános tevékenységünknek ez a természetes tárgya határozza meg létezésünk többi részének igazi, általános jellemét, mind érzelemben, mind gondolkodásban és egész valónkat arra kell szentelnünk, hogy szeressük és megismerjük a mi

gondviselésünket a végett, hogy az eszközöknek, melyeket nekünk adott, bölcs használatával szolgáljuk őt igazán.“

Nós hát a ker. vallás egy pár merész vonáson kívül nem éppen azokat tulajdonítja az isteni gondviselésnek? Ez vitt reá egy kritikust arra az értelmezésre, hogy „Comtismus a. m. Catholicismus Isten nélkül“, mire egy positivista azt viszonzta, hogy „nem, hanem: Catholicismus meg tudomány.“ Hogy tudomány-é az, ha az Istenség valódi és létét befoglaló eszméje helyett egy csinált — igazabban költött fogalmat állítunk, a melynek csak anynyi valódisága van, a mennyi bármely elvont (abstract) fogalomnak, azt ezuttal nem vitatom. Annak, hogy az idézett értelemben az általánosabb kereszténység helyett „Catholicismus“ áll, az a magyarázata, hogy Comte az ő vallása formulázásában emettől kölcsönzött cultusi részleteket, trinitast, szenteket (t. i. a humanitas történelmében magukat érdekesített embereket és asszonyokat, kiknek nevei foglalják el a positivista naptár lapjait) és látványos szertartásokat.

Papjai is vannak az új vallásnak; de nem kell, hogy legyen se vagyonuk, se practicus hatalmuk; nem parancsolnak, hanem csak tanácsolnak. Tekintélyök a rábeszélésen s nem erőn alapszik. A vallás pozitívá s a társadalom iparossá válván, az egyház befolyása az államra igazán szabaddá és függetlenné lesz, a mi nem volt úgy a középkorban. A papság hatalma az embernek s természetnek kiváló ismeretében gyökerezik; de ehhez az értelmi kitünőséghez erkölcsi hatalomnak és bizonyos jellemi nagyságnak is kell járulni, mert ezek nélkül az értelem ereje s a műveltség teljessége nem nyernék meg a kellő bizalmat. A papság működése ilyes nemű: rendszeres felügyelés a nevelésre; tanácsadó befolyás a köz- és magán élet minden fontos tetteire; összeütközés esetében választott bíróság; prédikálás, melylyel eszébe juttassák a népnek az általános és egyetemes összhangzás elveit, melyeket az élet bajai és foglalkozásai könnyen elfelejtetnének; a társadalom kellő osztályozása, elrendezése; a vallási szertartások végrehajtása. Megemlítem még, hogy Comte különös figyelmet fordított az asszonyi nem helyzetének emelésére a társadalomban. A nyilvános (publique) élet működésétől gondosan elkívánta ugyan záratni az asszonyt, de a politikaiaknál fontosabb teendőkkel gondolta megbízatni. A háznép (famille), mely a positiv szervezetben felettébb fontos elem. arra szolgál, hogy az asszonynak a férfira való befolyását a műveltség legmagasabb fokára emelje. „Az asszonyok — írja — miuthogy a szeretet indulatában felsőbb fokon állanak, alkalmasabbak arra, hogy az értelem és tevékenység hatal-

mát az érzelemmel mérsékeltebbé és annál fogva természetes közbenjárók az „emberiség“ és az ember között. A Nagy lény reájuk bizza az erkölcsi gondviselést, általuk tartván fenn az egyetemes szeretet egyenes és állandó gyakorlását, melytől oly gyakran elvonják az élet gondjai s szórakozásai a férfiakat. A mellett, hogy általában meg van minden asszonynak az a befolyása minden férfira, melylyel őt az emberiséghez kapcsolja, ezen szolgálat oly fontos és oly nehéz, hogy külön mindenikünknek amaz angyalok egyikének erkölcsi vezérlése alá kellene megbizva lenni, hogy úgy szólva felelős legyen róla a Nagy lény előtt. Ez az erkölcsi tutorság három jelleget öltethet: az anyáét, a feleségét, a leányét, mindeniknek levén különböző módosításai, melyekről más helyen szólottam.

Mindezen szép dolgok ellenére az új szerkesztvény sem az ó vallás hiveinek sem a „freidenkerek“-nek nem tetszett s mind a közmondás mondja: „két szék közt a pad alatt maradt.“ S még ezt a zugot sem bírja osztatlanul. Mert mint fönnebb is említém, a pozitivistáknak csak egy része fogadta el a mester tervezte-vallást. Ez a csoport elég kicsiny léteire alkotott egyházakat, melyek közül egynek a szabványai kezembe jutván ezennel közlöm. Az egylet neve:

„Positivistá Közepont Braziliában.“

Czélja: az emberiség vallása terjesztése (propagation) szó- és írásbeli működéssel és példaadással.

Erkölcsi alapja: A pozitivistá középontnak és fiók-egyleteinek minden tagja, minden megszorítás nélkül elfogadja azokat az igenleges és nemleges kötelemeket, melyeket vallások eléjük szab.

Mindnyájan felfogadják ünnepélyesen, hogy magukat véleményükkel megegyezőleg viselik s egész lélekkel annak szentelik, hogy a proletariátust¹⁾ a mai társadalomba bekebelezik, mi t. i. a pozitív működés rövidbe foglalt tettes irányja.

Világosabban és részletesebben mondva, felfogadják:

1. Rabszolgát nem tartanak, ennek a szörnyűsége (monstrueux) birtoknak semminemű alakjában.²⁾
2. Nem fogadnak el semminemű hivatalt, míg az átmenet korszaka tart.
3. Nem vállalkoznak akadémiai³⁾ működésekre, sem felsőbb is-

¹⁾ Ezt a szót ezen a Csiki G. drámájával keltett, merőben hamis értelemben kell venni.

²⁾ Az egylet keletkezésekor még nem volt eltörölve a rabszolgaság Braziliában.

³⁾ A szó legtágabb értelmében.

kolákbeli tanításban, sem tudományos vagy irodalmi társulatok tagjaiképpen.

4. Nem vesznek részt sem a mindennapi, sem hosszabb időszaki journalistikában s nem huznak semmi pénzbeli nyereséget (profit) kiadott vagy adandó műveikből.¹⁾

5. Bárminemű kiadványaikat nevök aláírásával s a szükséges adatok megjelölésével látják el és erkölcsi s törvényes felelősséget kell éreztök vállalniok.

A ny a g i a l a p j a: A pozitivista középpont anyagi léte egészen csak tagjainak és mindazoknak, a kik nem ragaszkodnak ugyan teljesen tanaikhoz, de mégis azt hiszik, hogy újjá születtető törekvéseikben segédkezet kell nyújtaniok, szabad hozzájárulásán nyugszik. A hozzájárulásnak nincsen semmi kiszabott dija, kiki erejéhez és kedvéhez képest vehet részt benne.“

Ime igyekeztem megfelelni annak az örök érvényű mondatnak is „az ő gyümölcsökről ismeritek meg őket“ (Máté 7, 16.) Egy más szózatot veszek elé, de a melynek megbeszélésével e mai napon adós maradok s adósságomat a „Keresztény Magvető“-ben fizetem le.*)

DR. BRASSAI SÁMUEL.

¹⁾ Annak a könyvnek, melyből a szabványokat kiirtam, (Philosophie chimique par K. Texeira Mendes. Rio Janeiro. 1887) a czimlapjára ez van nyomtatva: „Distribution gratis.“ (Ingyen osztatik széllyel.)

*) Kérjük! mielébb, Szerk.

A TORDAI UNITÁRIUS ALGYMNASIUM IGAZGATÓI 1576—1888.

Az unitáriusok gymnasiumai közt fontos missiot teljesített az ó-tordai is. Ezen gymnasium és rectorai történetét a mult százév közepéig rövidebben-bővebben megírta Kénosi T. János, ezen gymnasium általa kezdett matric.-ban és Uzoni F. István az ő Hist. Eccles.-ban. ¹⁾ Én a rectorokat számlálom elé és pd. több oly nevet közlök, melyek egyiknél sem fordulnak elé, ugy hogy e névsor jóval teljesebb, s minthogy eredeti forrásokat is használtam, több adatukat kiegészítem és kiigazítom.

Hogy Tordán a hitujítás előtt is lehetett valamilyes felsőbb iskola: azt azon számos Tordai nevü ifjakkból is következtetem, a kik a XVI-ik százév elején pl. a krakói egyetemen tanultak. ²⁾ Az ekklával együtt kétségekivül az iskola is unitáriussá lett 1566-ban. Ki volt ekkor a rector, még eddig ismeretlen; az idő hullámai talán ezt is felszínre vetik. Ez iskola mellett 1857-ig csak egy tanár volt, kinek rector — ma igazgató tanár — volt a czime; mellette voltak változó számú köztanítók, 1774-ig az ottani nagyobb diákokból, azután a kolozsvári colleg.-ból küldött — papi állomásra várakozó — végzett diákokból. A rectorok szintén a legjelesebb diákokból — kolozsvári iskola főnökökből — tétettek. 1857-ben 4 r. tanári szék szerveztetett. ³⁾ A 4 elemi osztály után következett öt gymn. osztály, honnan a VI-ik oszt.-ba Kolozsvárra mentek a tanulók. E gymn. 1878-ban az állammal kötött 20 évre szóló szerződés mellett polgári isk. lett.

¹⁾ E matric. megvan a tordai gymn. könyvtárában; az Uzoni Hist. Eccles. I. II. pd. Kolozsvárt a Vallásközönség levéltárában. Ennek Kozma M.-féle I—VI. köt. kolozsvári colleg. könyvtárában az eredeti kéziratokban.

²⁾ A krakkói egyetem magyar tanulóit 1493—1539 lásd Archiv des Vereins V. köt. 1861. 115—118. l.

³⁾ A 2. 3. 4-ik tanári széket — az egyiket a helybeli papsággal kapcsolatban — az E. főtanács 1857—37. sz. a. állította fel.

Ez ideig a következő rectorok ismeretesek:

1. Bogáthi Fazakas Miklós (a költő) 1576—1582 és 1584—86. Sem Kénosi, sem Uzoni nem említi a tordai rectorok közt, de Jakab Elek a róla írt tanulmányban oly érveket hoz fel,¹⁾ hogy a jelzett időben őt kell rectornak elfogadnunk. Ez adatok azt bizonyítják, hogy 1576-ban már tordai rector volt, de hogy mikor kezdette, az még kiderítendő.²⁾ 1582-ben a gerendi papságból ment Baranyába, honnan visszajövéén, 1584 és 1586-ban ismét Tordán írja verseit. Ezután volt H.-Sztpálon a Kornis család s aztán Szt.-Demeteren a Balassi Ferencz papja, honnan 1589-ben Kolozsvárra ment papnak, hol Uzoni szerint meghalt 1592-ben.³⁾

2. Ki következett Bogáthi után — teljes homály fedi. Csupán mint gyanítást említem meg, hogy Járai Samu kolozsvári papról azt írja Uzoni, hogy Tordán született 1590-ben. Ha ez való, akkor apja id. Járai János — a később toroczkoí, majd tordai pap — ekkor tordai rector lehetett. Ez azonban csak feltevés, melyet semmi más érveléssel támogatni nem tudok. Kénosiék még valószínűség szerint sem említik, hogy id. Járai János tordai rector lett volna.

3. Szentmártoni Bálint 1596. szept. 27. Ez az első tordai rector, kit Kénosi és Uzoni említenek. Ők se tudják mikor kezdte hivatalát. Csak annyi bizonyos, a kolozsvár városi jegyzőkönyvből, hogy 1596. szept. 27-én Kolozsvárra hivatott Scholamesternek vagyis igazgató tanárnak. Uzoni azt írja, hogy 1600. máj. 15-én pap lett Kolozsvárt. Honnan úgy gyanítom Kolozsra ment papnak.

¹⁾ Ker. Magvető 1880. évi köt. főleg a 249. l.

²⁾ 1579. áprilisban a Dávid F. t. Tordára kísért kolozsvári követek ily feljegyzést tesznek „a Scholabeli diákok egy estve éneklének az szálláson“, adtak nekik 16 drt. Ker. Magvető 1879. 110 l.

³⁾ Műveit Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtár 1879.“ cz. jeles művében Bogáthi név alatt így számlálja elé:

a) Három jeles főhadnagyok. Irta 1576.

b) „Szép Historia. Az tökéletes asszonyi állapotokról, mely az Plutarhusból fordítatot Magyar nyelvre.“ stb. Nyom. Colosvarat 1577. Megvan a M. n. Muz. és M. akad. kvt.-ban.

c) „Az ötödik resze Mattyas kiraly dolgainac mint halaláig.“ Nyom. Colosvarat 1577. Megvan a M. n. Muzeum és Erd. Muzeum kvt.-ban.

d) „Az nagy Castrot György historiaja.“ Irta Tötörben 1579. Nyom. Kolosv. 1592. (M. n. Muzeumban).

e) Aspasia asszony dolga. Nyom. Kolosvárt 1591. Irta Szt.-Pálon 1587.

f) Ez világi nagy sok zürzavarról. Irta 1586 a Székelyföldön.

g) Psalterium. Magyar Soltár stl. Kézirat a kolozsv. colleg. kvtárában.

4. 1596 szept. 27-től 1598 végéig ki volt — ismeretlen.

5. Csanádi Pál 1598—1599. 1595—1597. nov. volt torozkői rector; ekkor visszament a kolozsvári Colleg.-ba. 1598. év végén ó-tordai isk. igazg. lett, de 1599. oct. v. nov.-ben Mihály vajda pusztító hadai elől Kolozsvárra szaladt; az iskola eloszlott s valószínűleg szünetelt is 1607. jul.-ig.

6. Kromer Péter 1607. jul.—1610. Uzoni I. (I. 384. l.) ennek naplójából jegyezte ki, hogy 1600. jun. 12. lett Kolozsvártt köztanító. 1603. a bécsi egyetemre ment tanítványával Haller Ferenczcel és Istvánnal, hol jun. 7-én iratkozott be, s hol Ferencz 1605. aug. 31-én meghalt. Ő 1607. jul.-ban ment tordai rectornak, melyet a fizetéséről való jegyzéseiből következtethetőleg 1610. szept. 19-ig vitt. Ez a városi jegyzőséget is vitte.

András nevü testvére szintén 1603-ban ment Csanádi Pállal az olaszországi egyetemekre.¹⁾

7. Szentmártoni Bodó Bálint 1611—1627? Ennek van egy latin levele a Vallásközönség levéltárában 1616. febr. 14-ről Rádeczky Bálint püspökhez intézve, melyben jelentvén, hogy másnap febr. 15-én veszi Sarcetoris Gáspár Anna leányát, lakadalomba hívja a püspöket. E levelet így végzi: „Datum Thorde 14. die Febr. 1616. Valentinus B. Sanctomartinus Vrar. Rdor. obsequentiss. filius. Rector Gymnasij Thorden. mpr.“

Mikor ment Tordára és meddig volt ott, semmi adatot nem láttam. Pap lett-e valahol, vagy mint rector halt el, még bizonytalan. Fiatalságából következtethető, hogy 1627-ig volt rector, mikor Szentgyörgyi György megy helyébe.

Valószínűnek tartom, hogy a fennebb 3. sz. a. Szentmártoninak volt a fia.²⁾

¹⁾ A következő 7—12. sz. a. rectorok nevei Kénosi—Uzoninál nem említetnek.

²⁾ A Vallásközönség levéltárában Szentmártoni Bodó Bálint kolozsi paptól levelek vannak Rádeczky püspökhez 1624. ápr. 8.; 1625. jan. 20. és jan. 28. 1626. ápr. 11-ről. Az 1625. jan. 28-ról kelt levelében vizkórságról panaszkodik; az 1626. ápr. 11-ről irtban, melyet mással iratott, kéri a püspöket, hogy rendelje meg valamelyik papnak, hogy neki segítségül legyen, mert nem tud szolgálni stb. (Lásd fasc. LVI. nro. 11. 14. 15. 16.). Nemsokára meg is halt, mert 1627. nov. 4-én már Boldogasszonyfalvi Péter volt kolozsi pap (Protoc. Part. Cons. II. 90. l.). E levelek írója a 3. sz. a. Szentmártoni lehetett és nem ez a 7. sz. alatti, mert ennek fiatalabbnak kellett lenni, hogy sem 1625-ben vizkórságban essék, noha nem lehetetlen.

Ugyan annak lehetett a fia Szentmártoni Bodó János is, a kiről mint a XVII. százév egyik népszerű költőjéről érdekesnek tartom némi adatokat itt

8. Szentgyörgyi György 1627. szept. 7.—1631? A kolozsvári Collegium matriculájában erről ily feljegyzés van 1627. szept. 27-ről: „Tordára megy, hogy az iskolát megnyissa a tiszt. urak rábeszéléséből.“ (Fasc. rer. Scholast. I. 61. l.).

Több adatot nem láttam róla; azt hiszem e hivatalban halt meg 1637 elején, mert ez évig a Colleg. matric.-ban nem iratik, hogy valaki Tordára ment volna.

9. Árkosi Máté 1637. febr. 10.—1639. febr. Tordára megy rectori hivatalra 1637. febr. 10-én. (Fasc. r. I. 144. l.) a Colleg. matric. szerint. Ez is Tordán hallhatott meg, mert a felszentelt papok közt sem fordul elé a neve.

10. Galthói András 1639. febr. 13. — 1642. május 1.? 1638. május 9-én a Szentpéteri (kolozsvári külvárosi) iskolába megy (Fasc. r. Scholast. I. 155. l.) Az itteni rectori ságot már jul.-ban kénytelen volt elhagyni a Ráv Mátyás vádaskodása következtében, fejedelmi parancsból.

1639. febr. 13-án Tordára megy rectornak (Fasc. r. Sch. II. 164. l.)

1642. ápr. 24-én kellett papnak mennie, mivel a következő rector ez évi május 1-én ment Tordára.

1643. jun. 21-én felszenteltetett. 1)

közölni. Ennek szintén 2 levele van Radecky püspökhez a Vallásközönség levéltárában, (fasc. LVI. 7. és 20.). Az első kelt 1618. ápr. 3-án D.-Sztmártonban, melyet mint „Rector Scholae D.-Sztmártonensis“ ir alá; a másodikban Kolozsvárt 1519. jul. 18-án az azon hónap 23-án tartandó lakodalmára hívja meg a püspöket. Ez a Szentmártoni B. János, Uzoni szerint toroczko-sztgyörgyi pap volt 1622—1634. ápr. 24-ig, a mikor Kolozsra ment papnak s itt halt el 1640—1650 közt.

Szabó Károly „Régi Magyar könyvtár“ cz. 1879-ben megjelent könyvében következő műveit sorolja fel:

a) Dialogismus a Krisztus haláláról és feltámadásáról. Irta 1621. Kinyomatott Keresden 1685. Ez ma ismeretlen.

b) „A vasról való ének.“ Irta 1625. Kinyom. 1636.

c) „Igen szép historia a Mária Magdolnának sok bűneiből való kegyes megtéréséről.“ (Kinyom. 1683. és 1703.) Irta 1632. pünkösöd hava elején.

d) „A vadászat dicséreti.“ Irta 1633. nyár kezdetén. A c) alattival együtt kinyomatott Lőcsén 1683. Egyetlen példányban a Teleki kvárban M.-Vásárhelyt.

e) „A Sonak dicséreti“ és „Ácsmesterek dicséreti.“ Nyomatott Lőcsén 1647. Megvan a m. n. Muzeum.

f) „Az Tékozló Fiúnak historiaia“ etc. Ez Historia melle adatott az „Vasról való ének is.“ 1636. Claud. Typis Heltanis impr. G. Abrugi 4. r. 12 sztlan levél. Megvan a M. akad. ktárában; töredéke az erdélyi Muz. ktárában.

g) Az tisztos és nemes kalmároknak dicséreti. Nyom. Lőcsén 1690. Egyetlen példány a M. n. Muzeumban.

11. Adámosi György 1642. máj. 2.—1643. szept. Tordára megy rectornak 1642. máj. 2. (Fasc. r. I. 225. l.) Egy Adámosi Györgyöt pappá szentelnek az adámosi zsinaton 1652. jun. 12. (Prot. Gen. Cons. I. 48—49. l.), de rég pap lehetett, mert 1643. jun. 21-től 1652. jun.-ig nem volt zsinat s ezért szentelheték fel ily későn.

12. Márkosfalvi András 1643. szept. 14.—1646? Tordára utazott rectornak 1643. szept. 24. (Fasc. r. I. 233. l.) További története ismeretlen; valószínű, hogy Tordán 1646 elején elhalt.

13. Ifj. Járai János 1646. ápr.—1647. ápr. Tordai rector-nak iratik 1646. aug. 4. (Prot. Gen. Cons. II. 180. l.) és külső akadémiára ment 1647. ápr. 18. (Prot. Gen. Cons. II. 180 l.) 1651. jun. 17. mint kolozsvári tanár megy zsinatra Tordára (II. 53. l. Fasc. r. Sch.)

Az id. Járai János tordai pap unokája s Járai Sámuel kolozsvári plebánus fia volt. 1661, ápr. 7-től jun 3-ig püspök volt.

14. Désfalvi Veres Miklós 1647. ápr. 30.—1648. ápr. Mint a kolozsvári colleg. seniora Tordára vitetik rectornak 1647. ápr. 30. (Fasc. r. I. 272. l.) Tordáról 1648. ápr. 23. Toroczóra vitetett papnak.²⁾

15. Ilyefalvi Mihály 1648. ápr. 23.—1654. jun. A senior azt írja 1648. ápr. 23-án, hogy mesternek ment Tordára. (Fasc. r. I. 273. l.)

16. Árkosi Ferencz 1654. jun. 14.—1656. jun. 14. Mint Exactor Tordára megy rectornak 1654. jun. 14. (Fasc. r. II. 82, l.) 1656. január 14. akadémiára ment Enyedi Jánossal. (Fasc. r. II. 108. l.)

17. Kövendi N. Mihály 1656. jan. 21.—1657. szept. Mint Collaborator (köztanító) kibucszván, Tordára megy rectornak 1656. jan. 21-én (Fasc. r. II. 108. l.) 1657. szept. Árkosra ment papnak. 1661. ápril 7-én szentelték fel a désfalvi zsinaton, mikor mint árkosi pap és esperes választott Consistornak (Prot. Gen. Cons. I. 90. l. 3.), mert 1650-től 1661-ig nem volt zsinat. 1667. júniosban

1) A Colleg. matricban Galtoi Andrásról iratik. 1636. ápr. 14. Vargyasra megy „ad offic. ecclesiasticum (I. 136. l.) 1640. isk. főnök lett Kolozsvártt (I. 196. l.) 1641. ápr. 18-án mint szentlászói pap felszenteltett. Egy személy volt-e a kettő vagy melyik másik? nem lehet eldönteni, mivel mindkettő neve iratik mindkétféleképpen.

2) Kénosi—Uzoni, Désfalvi után Solymosi K. Boldizsárt teszik tordai rectorrá, de ez pap volt, a mint a tordai papok közt kimutattam Ellenben a következő 15—19. sz. a. nevek nálok nem említettnek.

1667. jun.-ban tartott zsinaton a főjegyzői, közügyigazgatói és Consistori hivatalokból lecsapatott, mivel nem ment el Kolozsvárra papnak. (Prot. Consist. II. 201. l.). Ezekbe azonban 1671-ben ismét visszatétetett, de 1676. júniusban tartott zsinaton, már mint 1670. óta dersi pap ismét lecsapatott valami hibája miatt (Prot. Gen. Cons. I. 108. l.) s csak papnak és esperesnek hagyatott meg. Ennek daczára 1691. május 20-án püspöknek választatván, mégis mint kolozsvári egyik pap halt el.

18. Bitai Pál 1657. szept. 14.—1658. decz. 14. 1655. torozkói rector volt, honnan visszament a colleg.-ba. Tisztességesen kibucszván Tordára megy rectornak 1657. szept. 14. (F. r. II. 147. l.) 1658. decz. 14-én visszament ismét Kolozsvárra a colleg.-ba (Fasc. r. II. 152. l. 1659. aug. 23-án ott seniornak vállalztatik. (Fasc. r. II. 153. l.) 1662. július 19-én világi pályára ment. (Fasc. r. II. 189. l.) De ismét visszatér az egyházi pályára, mert 1665. jun. 21-én mint Haranglábi papot felszentelik.

19. Sárdi N. István 1659. jan.—1661. ápri 7. Ennek apja Sárdi Nagy János 1634. jul. 1-én ment a colleg.-ból papnak Torozkó-Szt.-Györgyre (Fasc. rer. Scholast. I. 130. l.) 1637. jul. 29-én szentelték fel mint d.-szt.-mártoni papot, kit a törökök levágtak 1658-ban Kerelő-Szt.-Pálnál. Fia, a szóban levő István született 1636. szept. 10-én; diák lett Kolozsvártt 1657. 1659. jan. ment Tordára rectornak. 1661. ápr. 7-én mint itteni rector szenteltetett fel d.-szt.-mártoni papnak. 1671. még élt, mert neve eléfordul a tordai gymn.-ra adakozók közt. Utódai közül több pap volt s maradéki most is élnek Jánosfalván.¹⁾

20. Kőkösi Mihály 1661. ápr. Uzoni F. I. ezt teszi Sárdi I. után tordai rectornak 1661—1671-re. Uzoni, Kőkösi Japsi Mihály-nak nevezi (Uzoni Hist. Eccl. I. 388. l.) a ki 1635. május 24-től isk. főnök Kolozsvártt decz. 1-ig (Fasc. r. Sch. I. 131. és 134. l.) 1636. jun. 10-én a Szentpéteri iskolába kimegy (valószínűleg rectornak u. o. 138. l.), de már jun. 24-én Bonyhai György megy rectornak Szedtpéterre (u. o.), tehát Kőkösi elment, még pedig Uzoni szerint Sárosra rectornak, honnan 1661. áprilban mint már tapasztalt tanító vitethetett Tordára. Hogy 1671. jan. 17-én tordai rector volt, világosan iratik a Fasc. r. Sch. II. 269. l.

¹⁾ E családtól megkülönböztetendő a Kiskadácsi Sárdi család, melynek Kiss az eredeti vezeték neve. Ez is pár század óta szolgálja egyházunkat. Ehhez tartozott az 1854. jul. 14-én elhalt Sárdi Sámuel torozkói jeles papunk is.

P. Horváth Kozma azt írja naplójában, (Történelmi kalászok 8. lap) hogy ő kissárosi mester Kökösi Gödri Mihály alatt tanult 1645—48-ban, a ki igen „kemény fenytékben, gyakori ostorozásban nevelte.“ A név után azt lehet következtetni, hogy két Kökösi Mihály volt. Egy K. M. 1644. ment rectornak, de nem iratik hová (Fasc. r. I. 236. l.) Kénosi látta 1669-ben kelt végrendeletét Ar.-Rákoson Sárosi Jánosnál.

21. Schyrmerus János 1671. máj. 20—1672. jan. 30. Schir. János patricius, a százszok collaborátora Tordára vitetik rectornak 1671. május 20. (Fasc. r. II, 272. l.) Kolozsvár külvárosába Szentpéterre vitetett be papnak 1672. január végén, mert a következő rector ez évi febr. 2-án ment Tordára. Neve mint tordai rectoré emlittetik a Fasc. rer. II. 280. lapján 1672. január 23-án mikor Árkosi György tordai diák bizonyítványt tőle visz Kolozsvárra, mely mellett itt be is vétetik.

22. Szentmártoni Végh István 1672. febr. 2.—1685. ápr. 6. Mint senior kibucsuzván, Tordára megy rectornak 1672. febr. 2-án (Fasc. r. II. 280. l.) Ez senior volt Kolozsvártt 1653. máj. 5-től 1655. jun. 17-ig, mikor nevelőnek (Paedagogus) ment Iklódra a Tol-dalagi családhoz. Innen ment Bükkösre özv. Kemény Péterné fiai nevelőjének és udvari papnak. 1664. Kolozsvárra hivatott s aug. 23-án ismét seniornak választatott, mely hivatalt 1672. febr. 2-ig viselt. (Lásd Fasc. r. Sch. II. 73. 202. és 280. l.) Ekkor tordai rector lett. Nőtlen, részeges és hanyag volt; a főconsist. 1679. juniushan és 1684. januárban keményen megfeddette, lecsapással fenyegette, mire ugy látszik megjavult, mert 1685. ápr. 6-án Tordán halt meg, temették ápr. 10-én két prédikációval és oratioval, írja Uzoni István a Szaniszló Zs. naplója után.

23. Köpeczi Nagy György 1685. máj. 3.—1691. ápr. 24. Senior volt Kolozsvárt s e hivatalból ment Tordára rectornak 1685. máj. 3-án (Fasc. II. 415. l.). 1680. máj. 7-től 1683. ápr. 24-ig toroczkói rector volt s ekkor visszament a colleg.-ba, hol 1684. máj. 8-án mint már poesis preceptor senior lett (F. r. II. 397.) 1691. ápr. 24-én Bágyonba ment papnak s felszentelték a Kolozsvár Szentpéteri zsinaton 1692. jun. 16-án.

24. Pesthi Sámuel 1691. ápr. 30.—1693. ápr. 24. 1687. jun. 2-án ment Toroczkai Mihályhoz nevelőnek, honnan pár év mulva visszament a colleg.-ba s lett Exactor. 1690. május 1-én választatott seniornak (F. II. 476. l.). 1691. ápr. 30-án ment Tordára rectornak. (Fasc. r. Sch. II. 498. l.). 1693. ápr. 24. papnak rendeltetett Kis-

Sárosra, az 1692. decz. 19-én elhalt Szentkirályi Máté esper. helyébe. 1715. ápr. 24-én Adamosra vitték; meghalt 1717.

25. Almási Vas János 1693. ápr. 24.—1697. 1683. szept. 1-én lett togatus; 1686. ápr. 23-án rectornak ment Toroczkó-Szt.-Györgyre, de visszajött, mert 1688. ápr. 12-én a kolozsvári colleg.-ban Exactor lett és már jun. 12-én Kis-Sárosra ment rectornak (L. Fasc. r. Schol. II. 389. 390. 423. 443. és 444. l.). Innen is visszakellett a colleg.-ba mennie, mert a matric.-ba be van írva, hogy 1692. máj. 18-án jött a colleg.-ba, de már jul. 7-én Tordára ment kantornak (L. Fasc. r. Schol. II. 532. l.). Valószínű tehát, hogy e kántorságból lett rector aztán a következő 1693. évi ápr. 24-én 1697. ápr. 24. toroczkó-szentgyörgyi pap lett. Ennek papságában égették el a németek T.-Szt.-Györgyöt. 1703., mikor a köri régi protoc. is elégett, mivel Almási köri jegyző volt. Meghalt karóba esés miatt 1707. szept. 30-án. (Uzoni I. 393. l.).

26. Bágyoni Szabó György 1697. ápr. 24-től 1698. Uzoni Bágyoni Lászlónak írja, de tévesen, mert György volt a neve. Erről azt írja Uzoni — csak hallomás ntán — hogy bágyoni rector-ságból vitetett Tordára 1697. s ott már 1698. meghalt. A kolozsvári colleg.-ba 1692. lett togás diák. Ha csakugyan bágyoni mester is volt, onnan visszament a colleg.-ba, mert 1695. ápr. 26-tól 1697. 24-ig a Syntaxis praeceptora volt, a mikor Tordára vitetett rector-nak (Fasc. r. Schol, III. 10. l.).

27. Bartók János 1697. jun.—1710. jul. 18. Iskolafőnök volt Kolozsvárt 1695. ápr. 27-től 1696. ápr. 18-ig, mikor rectornak ment Bölönbe, de innen 2 év mulva, t. i. 1698. jun. 15-én Tordára ment rectornak. Bölönbe pedig ment helyébe 1692. jun. 15-én Köpeczi János (F. III. 34. l.). 1706. ápr. 11-től kezdve a rector-ság mellett pap is volt. Láss róla többet tordai papok közt.

28. Karácsonfalvi Veres András 1711. ápr. 24.—nov. 14. 1711. ápr. 24-én a kolozsvári colleg.-ból ment Tordára rectornak (Fasc. r. Schol. IV. 101. l.). Már 1711. nov.-ben Toroczkó-Szt.-Györgyre rendeltetett papnak a Kolozsvárra hivatott Csép Bálint helyébe, ki is nov. 15-én érkezett meg. 1716. ápr. Abrudbányára ment papnak s onnan Tana János T.-Szt.-Györgyre. 1725. jun. a főcons. Teremibe rendelte.

39. Dersi Simó István 1711. nov. 14-től 1719. máj. 1. 1705. máj. 1-től bágyoni mester volt (Fasc. r. IV. 29. l.). Innen rendeltetett Tordára rectornak 1711. nov. 14-től. Helyébe ment Bágyon-ba ez évi nov. 22-én a colleg.-ból Ürmösi János (Fasc. r. Sch. IV.

111. l.). 1719. máj. 6-án széplaki pap lett P. Horváth Boldizsárnál, de mielőtt felszentelték volna, meghalt. Ez írta a *Vir Regius* című szinművet.

30. Konecz Boldizsár (kis-solymosi) 1713. máj. 10.—1734. ápr. 16. 1717. ápr. 21-től 1719. máj. 8-ig a kolozsvári colleg.-ba a *Syntax.* és *Etymolog.* köztanítója volt. Tordára ment rectornak 1719. május 8-án (*Fasc. r. Schol. V. 232. l.*). 1734. ápr. 13-án toroczkó-szentgyörgyi pap lett (26 évig). 1753. jun. 11-én lett esperes Tordá-Aranyos körben. 1759. decz. 15. a gutta megütötte. 1760. ápr. 26-án a Bencze Mihály házához költözött s máj. 30-án meghalt, lévén utánna toroczkó-szegtgyörgyi pappá toroczkói rector Uzoni F, István 1760. ápr. 27-én. Neje volt Kereszturi Sofia, a híres szónok Kereszturi Sámuel tordai pap leánya. Hasonnevű fia mészkei pap volt.

31. Kénosi Tözsér János 1734. ápr. 30.—1755. ápr. 24. A kolozsvári isk. főnöki matric. 40. szám alatt így van bevezetve: 1728. febr. 7. „Johannes Kénosi de eadem recipitr.“ 1730. máj. 11. lett Kolozsvárt a *Poesis praeceptora* (Kénosi saját keze írása). 1732. jul. 5-én lett senior és aug. 13-án az oratorok *praeceptora* (saját írása). 1733. nov. 3. *jussu Cl. rectoris in Theologicis Exercitiis preire aggredditur* (saját írása). 1734. ápr. 30. ment Tordára rectornak. 1746. jun. 11. a zsinat jegyzőkönyvileg megdicséri az ifjak körüli fáradozásért (*Protoc. Gen. Cons. II. 51. l.*). 1753. jun. 16. felszenteltetett. 1755. jan. 18. a főtanács Bágyonba rendelte papnak (*Prot. G. C. II. 135. l.*), hová ápril 24. költözött át. Itt volt 1771. ápril 24-ig. 1765. jan. 28-tól köri jegyző is volt. 1771. ápr. 24. Toroczkó-Szt.-Györgyre ment papnak, de innen már a következő évi főcons. Szt.-Mihályfalvára s helyébe Sárdi K. István adámosi papot rendelte. Ő azonban nem ment el, hanem 1772. ápr. 24-én ifj. Szabó Mihály nevű ember házához költözött s ott feküdt betegen junius 27-ig (1772), mikor meghalt 64 éves korában. Eltemették jun. 28-án az ottani czinterembe, prédikálván felette helybeli pap Sárdi István és toroczkói pap Geyza József. Élte utolsó felében az itálnak adta volt magát, miért 1771. jan. 14-én tartott Főtanács meg is intette. (*Prot. Gen. Cons. II. 325. l.*)¹⁾

¹⁾ Nevezetes művei maradtak kéziratban, melyek némelyike ha a mult százban kiadhatott volna, ueve a Bod Péterével említettnek.

A Kénosi Tözsér János féle matricula czime a tordai gymn.-ban: *In Nomine Domini Nostri Jesu Christi. Amen!*

a) *Matricula sive Liber, Continens (ab Anno praecipue 1711). Scholae Unitarior. Ó-Thordensis Rectorum, Cautorum, Exac-*

32. Bálint József (n.-ajtai) 1755. ápr. 30.—1761. ápr. 19. Isk. főnök volt Kolozsvárt, mely hivatalból 1755. ápr. 22-én több diák lóhátón Tordára kísérte, Szentábrahámi M. püspök személyesen igtatta bé (Fasc. r. Sch. V. 110. l.). Hat év mulva lemondott, tordai polgár és ügyvéd lett; 1762. szept. 22-én a menkő megütötte Egerbegyen.

33. Nagy Mihály (abrudbányai) 1761. ápr. 19.—1774. jul. 5 Apja Nagy János, anyja Szaniszló Susa, a Szaniszló Zsigmond tordai főbíró leánya.

A kolozsvári colleg.-ban isk. főnök volt. 1757. ápr. 27.— 1761. ápr. 18-ig, mikor Agh István püspök Tordára vitte és a rectori hivatalba beigtatta (Fasc. r. Sch. V. 213. l.).

1774. jul. 8-ról Bodor János szt.-mihályi (nyikó melletti) pap ily bejegyzést tett a nevezett ekkla anyakönyvébe: „Szerelmes barátom tlt. Nagy Mihály ur tordai professor ur az homorodi borvizen megbetegedvén 15. Juni 1774. kit is Udvarhelyre bozattam 16-ta

torum nomina, Cum quibusdam Constitutionibus, aliisque scriptis excerpta, Rectore H. D. Joanne Kénosi Anno 1740. Diebus Conicularibus.

Compacta est haec Matricula per me Simeonem Uzoni Ao. 1745. Men Septembr.

Egészen a Kénosi kézírása; van a tordai unitár. gymn. könyvtárában.

b) Bibliotheca Scriptorum Transylvano Unitariorum, sive Catalogus Auctorum Unitariorum eorumque Librorum tam impressarum quam manuscriptorum. Scribat Palaeo-Thordae anno 1753 mense Julio Theophilus Monotheita (Joannes Tösér de Kénos). Ennek Kénosi által irt, Uzoni és Kozma által folytatott eredeti példánya a kolozsvári unitár. colleg. könyvtárában van. Az erdélyi Muzeum példánya csak másolat.

c) De Typographiis et Typographis Unitariorum in Transylvania etc. Kézirati eredeti példánya a kolozsvári unitár. colleg. kvt.-ban van, de fájdalom ez is csonka, mint a Kemény József-féle másolat az erdélyi Muzeum kvt.-ban.

d) Convocatoriae et Cursuales Literae. Püspöki zsinatra hívó levelek másolatai, esperesi köriratok stb. 1668—1765-ig

Kénosi sok nevezetes unitárius művet és adatot gyűjtött volt össze, melyeknek egy része özvegye kezén elkallodott, másik részét Uzoni F. J. szerezte meg, kiről id. Kozma Mihályra s erről részben Gergely nevű fiára szállottak. E Kozma Gergely mint kövendi pap 1849-ben elhalván, s fiai a haza szolgálatában távol lévén, szép könyvtára egyik kövendi lakos pajtájába került, honnan tűzgyújtásra hordották mindaddig, mig Gál Lajos Kövendre menvén lelkesnek, a méltó felháborodás hangján jelentést tett az E. K. Tanácshoz, melynek elnöke K. Nagy Elek 1858-ban saját szekerével aztán a maradékot a kolozsvári collég. könyvtárába, melynek hagyományozva volt, beszállította. Habent sua fata libelli. . . . A most is Kövenden lelkeszkedő Gál Lajos valóban nagy hálára kötelezte főiskolánkat s a tudomány barátait, hogy a bár csekélyre olvadt kincset megmentette.

eiusdem. es vele mind éjjel-nappal voltam mind addig mig 5-ta Julii 9 óraker lelkét édes Jézusának kezébe adá, meghidegedett testét nekünk hagyá eltakarításra, a kit is 6-ta Udvarhelyen predikatioval koporsoba tettünk t. Mezei Mihály uram actor lévén, 7-ma Szentmihályon eltemettük a Demeterfalvi temetőbe, Actorok lévén t. notarius Solymosi Josef ur Sztábrahámi pap és t. Nagy Gergely ur tordátfalvi pap.“ — Megjegyzendő, hogy azért kellett szt.-mihályra vinni, mert a felekezeti elfogultság nem engedte meg az Udvarhelyen való eltemetést.

Igen buzgó, szorgalmas, jeles tanító és szigorú igazgató volt, kinek idejében szép hire volt az iskolának.

Neje volt Bencze Susa, a Bencze Pál tordai pap nagyobbik leánya,¹⁾ a ki 2-or Mihály Pál következő tordai rectorhoz ment.

34. Mihály Pál 1774. oct. 29.—1778. ápr. 24-ig. 1773. márcz. 17.—1774. oct. 28. senior volt a kolozsvári colleg.-ban s ekkor ment Tordára rectornak (Fasc. r. Sch. VI. 97. l.), 1778 ápr. 24. Bágyonba ment papnak az elhalt Uzoni F. István egyh. történetírónk helyébe. Ennek neje volt Bencze Susa özv. Nagy Mihályné.

35. Vadadi Filep József (szengyeli) 1778. máj. 1.—1780. decz. Agh István püspök 1778. máj. 1. vitte és 4-én igtatta bé a tordai rectori hivatalba (Fasc. r. Schol. VI. 161. l.). Ez kemény kézzel fogott a nagyon meglazult fegyelem helyreállításához, miért sok kellemetlensége volt a rakoncátlan tanulókkal.²⁾ 1780. jan. 15-én a

¹⁾ Az általak alapított család nemzedékrendje a bővetkező:

Nagy Mihály			
Bencze Susa			
Susa	Sára	Mihály ügyvéd	Pál városi szolgabíró
Gálfai András	Végh Benedek	Sztiváni Judit	Veres Judit
Mihály	Klára Samu Mihály	Désf. Simon Judit	Berze Judit
	Susa Barra Klára	Krisztin Miklós Lajos	Sándor
	Judit	Teréz	János (orvos)
	Anna	Szentkirályi N.	
Olivér Balázs. Bold. Endre			
Bencze Susa 2-ik férje			
Mihály Pál tordai rector			
Mária	Rebeka	Klára	
Ajtoni Mihály	Fodor László	Csehi Izsákné	
József Mihály	kövendi pap		
	Zsigm.	József	
	Gyula		

²⁾ 1779. jan. 18-án Pápai István felügyelő gondnoknak, Köpeczi N. György pénztárnoknak választattak, (Prot. Gen. Cons. III. 17. l.) hogy a viszonyok annál rendezettebbek legyenek.

főtan. a tordai diákságot „nyughatatlanságok s mesterök ellen vakmerő bátor oppositiojok“ miatt keményen megintí. (Prot. Gen. Con. III. 28. l.). Ennek daczára némely javithatlan tanulók fel akarták gyujtani, s ezért a polgárok — félvén az 1778-ki égés ismétlődésétől — lemondásra kényszerítették. ¹⁾ A királyi táblára ment és hires ügyvéd lett.

36. Ifj. Kozma Mihály 1781 febr. 1.—1784. ápr. 1. Az egyh. történetiró és marosköri esperes id. Kozma Mihály egyik jeles fia volt, a ki 1781. febr. 1-én ment ki a colleg.-ból rectornak, (Prot. Gener. Consist. III. 39. l.) hová azon évi január 20-án tartott főtanács rendelte 2. sz. a. „Cumtitulo Reverendi Rectoris“ 1784. ápr. 1-én pap lett helyt Tordán.

37. Barabás Dávid 1784. ápr. 30.—1810. szept. 1-ig. Isk. főnök volt Kolozsvárt 1783. május 28-tól 1784. ápr. 29-ig, mikor Tordára ment rectornak (Fasc. r. Sch. VI. 306. l.). 1810. jan. 5. főcons. lemond; megválasztatik a bécsi akad.-án lévő Barabás Áron, ugy hogy szept. 1-én foglalja el e hivatalt; Barabás Dávid is ajánlkozik, hogy azután is 1 órán ingyen tanítja a theol.-t (Prot. Gen. C. VI. 381. l. 26. sz.). 1811. febr. 24. A Repr. Consist. a theol. tanítás és a perceptorság alól is felmenti 438. l. 15. sz.

38. Barabás Áron 1810. szept. 1.—1813. jul. 1-ig. Volt fia Barabás Sámuel h.-almási majd toroczkoí papnak és esperesnek, kinek még 3 fia volt; Mózes mint bágyoni, Samu mint d.-szentmártoni és Béni mint szentbenedeki pap haltak el. 1806. jun. zsinat Széplakra rendelte papnak (Prot. Gen. Cons. VI. 164. l. 55. sz.). 1808. jul. 13-án a zsinattól akad.-ra kéredzett és segedelmet kért 26° a. Akadémiára ment 1808. aug. a zsinat engedélyével (Prot. Gen. Cons. VI. 249. l. 26°). 1810. jan. 5-én a főcons. tordai rectornak választotta, ugy hogy az évi szept. 1-én foglalja el helyét, mit neki Bécsbe megirtak. 1813. máj. 19-én a Repr. Cons. F.-Rákosra rendelte papnak (Protoc. VII. 223. l. 104°). 1818. F.-fejérköri esperes lett. Meghalt 1848. márcz. 15-én.

Neje volt tordai Pápai Mária; fia a tréfáiról és játszi eszéről hires Barabás Sándor, a ki a jogvégzése után lett a Dániel Elek praefectusa, s mint bölöni birtokos 1886-ban halt el; leánya: Mária Gálfalvi István ürmösi pap és esperes neje.

¹⁾ 1778. máj. 17-én elégett Tordán 360 ház, köztük 18 unitár. család; ezek számára gyült a körökből jun. 20-ig 332 frt id. (L. Prot. Gen. Cons. III. 9. l.).

39. Barabás Dávid (2-or) 1813. jul. 1.—1815. szept. 1-ig. 1813. jun. 13-án rendelte az Egyhk. Tanács ismét tordai rectornak Barabás Áron után (Protoc. G. C. VII. 240. l. 120°). 1815. máj. 16-án tartott képv. tanácsi ülésben nyugalomba kéredzett és bocsáttatott, (Prot. G. C. VII. 457. l. 140°) azon isk. év végével.

40. Szabó Sámuel 1815. szept. 1.—1830. aug. 22. 1781—1787. volt toroczkói rector. A német egyeteméről haza jöven, 1796—1813. volt a sz.-kereszturi gymn. első rectora. 1813. jul. 4-én a kereszturi rectoráságból nyugalomba bocsátotta a Cons. (Prot. G. Cons. VII. 126° és 243°). 1815. jul. 4-én a toroczkó-szentgyörgyi zsinaton tordai rectornak választatott (Prot. Cen. Consist. VII. 486. l. 178°). 1815. aug. 20-án a Képv. consis. beigtatására szept 3-át tüzi ki (u. o. 502. l.). 1830. aug. 22-én a Dombón tartott zsinat Kolozsvárra rendelte theologia tanítására (Prot. Gen. Cons. 403. l. 88°).

41. Székely Sándor (ar-rákosi) 1830. aug. 22—1832. szept. 1. Akadémiáról lejöven 1822. jun. 6-án lett tordai pap s mint ilyen tanított a gymn.-ban theol.-t, görög- és németnyelvet. 1830. aug. 22 én lett tordai rector s a papságot is vitte 1831. ápr. 23-ig. 1832. aug. 29-én tartott zsinat a theologia tanárának Kolozsvárra rendelte a nyugalomba lépett Szabó Samu helyébe (Prot. Gen. Cons. X. 23. sz.).

42. Darkó Mihály 1832. szept. 1.—1849. aug. 26. 1831. apr. 22-től tordai pap. 1832. szept. 1-től rector lett a gymn. mellett. 1849. aug. 26-án meghalt cholérában Zilahon (Repr. Cons. 1849—44°).

Neje Veres Sára, kitől maradt 3 fia: Gábor, Dénes és Zsigmond, mely utóbbinak vannak fiai, a más kettő fiatalon elhalt.

Nyomtatásban megjelent műve: „Latin Nyelvtan.“ Irta Nagy-Ajtai Darkó Mihály, az unitáriusok tordai középiskolájában igazgató-tanár. Kolozsvárt. A királyi lyceum betüivel. 1846. Ezt az unitárius gymnasiumokban kézikönyvnek használták.

43. Sebes Pál 1850. máj. 1-től — 1857. szept. 1-ig. 1812. ápr. 24-én ment rectornak Toroczkóra, hol országos hírű jeles tanító volt 1844. ápr. 24-ig, mikor nyugalomba vonult. 1850. ápr. 6-án 21. sz. a. Repr. Consist. tordai ideigl. rectornak nevezte, úgy hogy máj. 1-én ez állomást foglalja el: fizetése 250 ezüst frt és fekvők; a pappá nevezett Kun Mózes helyébe altanítónak ifj. Sebes Pál (21. és 27—1850.). Ezt a kinevezést a főtanács is megerősítette 1850. aug. 16-án 11. sz. a. 1856. aug. tartott főtanács a rectoráság alól felmentette, de tanárnak még egy évig meghagyta (20—1856.

főt. sz.). 1857. jul. haza költözött Toroczkóra, hol meghalt 1864. május 11-én.

Neje Vajda Ilona, kitől volt 2 fia: Dr. Sebes Károly és Sebes Pál.

Irt Praecepta Morum cz. művet, mely nyomtatásban is megjelent s hasznos kézikönyv volt a kisebb gyermekek számára.

44. Albert János (ideig. rector). Helybeli lelkész és tanár. 1856. szept. 1-től 1857. szept. 1-ig mint ideiglenes rector vezette a gymn.-t az előregedett Sebes Pál után.

45. Csegezi László 1857. szept. 1.—1864. jul. 1. 1843. jul. 1-től 1847. jul. 1-ig Kolozsvárt isk. főnök volt.

1847. ápr. 12-én megválasztotta Mártonos lelkésznek s Székely Sándor püspök kinevezte ápr. 20-án, de az állomást csak az isk. év bevégezése után foglalta el. Itt élte át az 1848—49-ki szabadságharcot, mely alatt mint fogoly csudálatos módon megmenekedett a Szt.-Mihályon gyilkoló oláhtábor közepéből. 1850. ápr. 24.—1857. jul. 1-ig volt várfalvi pap.

1857. jun. 10-én tartott Főtanács 34. sz. a. a várfalvi papságból megválasztotta tordai rectornak s így 1857. júliusban be is költözött Tordára. ¹⁾

1864. jun. 12-én tartott Egyh. képv. tanácsi ülésben a püspök jelentette, hogy Csegezi László tordai rectort — saját kérésére — kinevezte Bágyonba papnak, hová következő jul. hóban át is költözött s hol mint köri esperes a papságot most is folytatja.

46. Albert János (ideiglen. másodszer) 1864. jul. 1.—1866. szept. 1-ig. 1864. júliusban Csegezi László után ismét Albert János tordai pap lett ideigl. igazgató az Egyh. k. tanács 168—1864. sz. végzéséből. Ezt a kinevezést 1 évre a Főtanács is helyben hagyta szept. 4-én 37. sz. a., de hibáztatta a püspököt, hogy Csegezi Lászlót önhatalmilag kinevezte.

Igy a Csegezi elmenetelével egy tanári állomás ürességbe jövén, a főtanács 1864. szept. 4-én tartott ülésében 38—1864. főt. sz. a. Bedő Albertet — a ki a selmeczi akadémián az erdőszetet végezte s állomás nélkül lévén, Kriza püspökhez és Mikó Lőrincz tanárhoz irt magán levélben ajánlkozott — Csegezi L. helyébe 38 szavazattal megválasztotta 2-ik rendes tanárnak (az első Májai I. lévén).

¹⁾ Ugyanezen Főtanács szintén 34. sz. a. Májai István kolozsvári köztanítót kinevezte Tordára segédtanárnak, a ki szeptemberben a tanítást el is kezdette.

1864. szept. 17-én tartott Consist. ülészen 326. sz. a. a püspök jelenti, hogy Bedő Albert sürgönyileg és levélben arról értesítette, hogy a tanárságot nem fogadhatja már el, körülményei változván s a leutazásra küldött pénzt is visszaküldötte. Oct. 16-án a püspök újból jelenti 378. sz. a., hogy Bedő A. Vukovárról küldött sürgönyben jelenti, hogy kész elfogadni az állást. Az E. K. Tanács azonban, mivel a tanári szállást már bérbe adta, az ideig. köztanítót beállította s a tanítás is eléhaladott, a jövő évi főtanácsig ez ügyet bevégeztnek jelenti.

1868. aug. 27-én tartott zsinati főtanácson 3. sz. a. Bedő Alberttel való eset eléadatván, tudásul vétetik s Albert János tordai pap az igazgatósággal még 1 évre megbizatik. Ugyan e főtanács 4. sz. a. Váradi Károlyt tanárjelöltnek elfogadta.

47. Váradi Károly 1866. szept. 1-től 1870. szept. 1-ig. A zsinati főtanács tordai rendes tanárnak 1866. szept. 1-től kezdődőleg 32 szóval megválasztotta 1866. jul. 1-én 17. főt. sz. a.; igazgató tanárnak pedig 18—1866. főtan. sz. a.

1870. aug. 26-án megválasztatott Kolozsvárra az az évi oct. 1-én megnyitott polgári iskolához r. tanárnak, minek következtében aug. 29-én a tordai rectorokról lemondván, Kolozsvárra költözött.

1886. aug. 20-án párbaj következtében elhunyt 45 éves korában.

48. Albert János (ideig. harmadszor) 1870. szept. 1.—1872. szept. 1-ig. A Váradi Kolozsvárra távoztával a főtan. ismét Albert János helybeli papot kérte fel az igazg. vitelére.

49. Pálfi Károly (várfalvi) 1872. szept. 1.—1888. szept. 5. Az E. K. Tanács 1870. szept. 1-én 306. sz. a. akadémiára jelölte, úgy hogy egy évig mint segédtanár a kereszteri gymn.-ban tanítson.

1872. aug.-ban akadémiáról hazajövéen, a zsinati főtan. szept. 1-én 8. sz. tanárnak, 16. sz. a. pedig igazgatónak megválasztotta Tordára, hol e hivatalokat az 1878. szept. 1-től polgári iskolává alakított és állami kezelés alá adott gymn. mellett folytatja 1888. szept. 5-ig, mikor elhunyt. Maradt egy fia és egy leánya.

50. Varga Dénes (szentmihályi) 1888. nov. 1-től. Mint pap és tanárjelöltet a kolozsvári isk. főnökségből 1879. szept. 7. a Valásközönség a londoni akadémiára küldötte, honnan 2 év mulva hazajövéen, a tordai gymn. mellé választatott meg r. tanárnak. A Pálfi K. halála után, az állammal kötött szerződés értelmében, az E. K. Tanács ajánlatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter kivevezte igazgatónak.

BEBCZÉDI GERGELY.

AZ ISTEN HÁZÁNAK SZERETETE MIBEN ÁLL?

— EGYHÁZI BESZÉD.*) —

Uram! szeretem a te házában való lakásomat, és a te dicsőséged hajlékának helyét. Zsolt. 26, 8.

A vallásos buzgóság szárnyain oly magasra emelkedő Dávid királynak szavai a felolvasott igék afiai; egy királynak, ki a fény és hatalom tetőpontján áll ugyan s fejét csillogó korona ékíti, melynek fényében a hatalomra vágyók ezrei ohajtanak sütkörészni; kit a hizelgők raja övez bár körül s igyekszik fejét elbódítani a hizelgés tömjénével; a ki újabb meg újabb gyönyört és élvezet találhat vágyai kielégítésére magas állásánál fogva: de őt mindezek ki nem elégitik, lelke tisztább és nemesebb élvezet ohajt, vágya a királyok királyához vonza, mert ő csak egy dolgot kért eleitől fogva az Ur-tól s most is azt kéri, hogy lakhassék az Urnak házában, hogy láthassa az Urnak szépségét és látogathassa az ő templomát!

Valóban szép és egy király szájába illő szavak ezek ai, ki magas állását szent hivatása szerint arra használja fel, hogy környezetét példaadás által odavezérelje, hová minden halandónak emelkedni a legelső és legszebb kötelessége: az életnek urához! ki nem önmagát bálványoztatja, mint teszik oly sokan még csekély sorsban levők is; sőt kimondja az ilyenek ellenében: egy emberben se bizzatok, kiben segítség nincsen.

Távol van tőlem ai, hogy korunkat általában vallástalansággal vádoljam, mint ezt bővebb megfontolás nélkül tenni szokták sokan mai napság; bár megvallom sok jel arra mutat, mintha igazok lenne azoknak, kik ezt állítják. Az üres templomok pl. és a telt korcsmák, az eláradott káromkodások és határt alig ismerő vasárnapi munkák; a megdöbbentően szaporodó gyilkosságok és öngyilkosságok, ugy a mások vagyona után rontó ezer nemei az orzásoknak; a törvényel-

*) Elmondott templomujtás alkalmával Szt.-Gericzén 1888. jul. 15.

lenes házasságok és törvénytelen szülöttek nagy száma s a túlnépesült börtönök: mindezek egyenként és összesen arra mutatnak, hogy az egy szükséges dolog iránti vágy, vagy a mi ezzel egyet jelent: a vallásos érzés és Istenben való gyermeki őszinte bizalom az emberek nagy részében tulságosan megrendült. De másfelől ott állanak ezekkel szemben, mintegy a mérleg másik serpenyőjében a jézusi értelemben felfogott kereszténység magasztos tényei is annak igazolása gyanánt, hogy a valódi isteni tisztelet ebben áll: meglátogatni a nyomorultakat, özvegyeket és árvákat az ók nyomorúságokban; ott vannak a sokféle árva- és szeretetházak; vakok- és siketnémák intézete; az elemi- és sorscsapások által sújtottak felségelésére létesített számanélküli jótékony egyletek, melyek egyenként és együttesen a mellett tesznek bizonytságot, hogy a keresztény társadalom igenis hivatásának tudatában az alapító célzatának megfelelően él és a vallásosságot nem üres czeremoniában keresi, hanem tettekre alapítja.

És a midőn ezt készséggel elismerem, lehetetlen mégis kifejezést nem adnom azon aggodalmamnak, hogy az általános kereszténység eme tényei mellett is, el van hanyagolva a nyilvános istenitisztelet, a mely ha magában véve még nem is a vallástalanság, de kétségkívül arra vezet. S pedig ha az öszhangzatos zene nagyobb gyönyört és lelki élvezet nyújt, mint egy egyedüli hangszer, bármely művésziiesen legyen is az kezelve: azonképpen meghatóbb s bizonyára kedvesebb Isten előtt is, midőn gyermekeit egyesített érzelmekkel s buzgó énekléssel látja leborulni színe előtt. S ha az emberiség közérzetének volt kifejezése eleitől fogva egy felsőbb valóság iránti hit, úgy a közszükség hozta létre bizonyára a nyilvános istenitiszteletek helyeit, a templomokat is, a melyekben közelebb érezik magukat Istenhez az ő közelléte után sovárgó lelkek s együttérezik a meghalt Jákóbbal: bizony e hely nem egyéb, mint Istennek háza és a menyországnak kapuja! e hely szépsége s az itt található lelki gyönyör, élvezet és boldogság által meghatottan mondja a minden időknek és népeknek vallásosságában példányképül állható zoltáríró: Uram! szeretem a te házában való lakásomat és a te dicsőséged hajlékának helyét.

Az mondatik tehát a szent ígékben, hogy a zoltáríró szerette az urnak házát. Ma kiről mondhatjuk ezt el? vagyis mi a bizonyítéka annak, hogy valaki szereti az urnak házát, a templomot? templomunk kijavitása alkalmából idő- és alkalmoszerintinek vélem e tárgy fölött elmélkedni. Nyerjem meg figyelmeteket.

Az Ur- vagy mondjuk Istenháza szeretetének első bizonyítéka, ha azt szorgalmasan gyakoroljuk. Istenházát szorgalmasan gyakorolni annyi, mint ez által Isten iránti szeretetünknek s az ő nagy neve imádásának nyilvánosan is kifejezést adni. Mert, hogy az okoskodás lánczolatán tovább menjek, azt mondom, hogy az Istennek őszinte szeretete s nevének buzgó imádása nem kevesebb, mint minden emberi tudománynak, bölcseségnek kezdete. Ugyanis, vagy szeretjük az Istent vagy nem; ha szeretjük, akkor ragaszkodunk is hozzá s így gyakorta kívánczozunk oda menni, hol vele, hitünk szerint, közelebb találkozunk; hol jelenlétét inkább érezzük; e hely pedig a templom, melyről idvezítőnk is megígérte, hogy jelen lesz a helyen, valahányszor ott az ő nevében ketten vagy hárman imádkozunk. S vajjon nem azt tesszük-e a közéletben is, hogy a kit szeretünk, kihez szívünk-lelkünk vonzódik, azt minél gyakrabban fölkeresni s vele lenni minél többet, ohajtjuk?!

Csak fájdalom, nem titkolhatjuk el azon szomorú tapasztalatainkat, hogy a kevesekkel szemben, kik együtt zengik a buzgó Dávid királylyal: miként a szarvas a hüs forrás vizére, azonképpen kívánczozik az én lelkem tehozzád oh Isten! sokan vannak, kik egyetemben a gazdag ember vacsorájára hivatottakkal mentegetik magukat: szántóföldet vettem és ki kell mennem, hogy meglássam; öt igabarmot vettem és elmegyek, hogy azokat megpróbáljam; feleségem hoztam és azért nem mehetek s így tovább; minek folytán bizony gyakorta sok üres hely van templomainkban, melyek az elmaradónak az Istenháza iránti hidegségét fennen hirdetik. Ez pedig veszedelmessé válhatik rájuk nézve, minthogy ez által kiszakasztják magukat a hívek közösségéből, megszűnnek velük együttérezni és gondolkozni s ennél fogva ki vannak téve annak a veszedelemnek, minek a nyájtól elszakasztott juh szokott kitéve lenni s vagy a kísértet lelke, mely a köveket is kenyerekké akarta változtatni, viszi őket a bizonyos halálba, vagy a mennyieiktől való elszakadás érzete adja kezökbe az öngyilkosság fegyverét. Mert arról meg lehetnek győződve, én legalább teljesen megvagyok, hogy a ki nem vallásos ember, ki szakított Istennel és az ő háza szerelmével, az többé sem becsületes ember, sem jó hazafi, sem családjának áldozatkész tagja nem lesz; mert a vallásosság az a forrás évszázak tapasztalata szerint, melynek vízében megtisztulunk az emberi önzés minden salakjától s ekép válunk egész emberré!

Gyakoroljuk hát Isten házát, mint a mely bennünk ez érzést

mondván: az én házam imádkozásnak háza s ti azt megfertőztettétek.

Mutassuk meg tehát az Isten háza iránti szeretetünket azzal is, hogy viseljük benne magunkat illőleg: ez nekünk is tisztességünkre válik.

S hogy szeretetünk teljessé váljék a világ előtt is, tennünk és áldoznunk is kell templomunkért, hogy az illő díszben és külső formában fennállhasson.

Ha valaha meg volt, ma olyan mérvben van meg az emberbaráti és jótékony czélokra való áldozatok igénybevétele, hogy úgy szólva rendszeresített kiadások közé kell azokat soroznunk; nem csoda hát, ha ebben a nyomoruságteljes világban kezd kimerülni a buzgóság s meglankadni a szeretet. Azonban vannak czélok, a melyekért tennünk és áldoznunk kell minden körülmények között s még akkor is, ha mint az evangeliomi szegény özvegy tevé, utolsó fillérünket hoznók áldozatul. Ilyen elsőrendű teendőink közé sorozandó már aiai. templomaink, tornyaink és iskoláink jó karban tartása, azoknak a pusztulástól való megvédése. Protestáns templomaink különben is tul egyszerűek, minden külső, a testi érzékekre ható dísz nélkül állanak; s így nem csoda, ha azokat ellenfeleink, sőt közülünk is akárhányan épen ridegeknek mondják. De én azt mondom s e nézetet velem sokan osztják, hogy az egyszerűség épen előnye, érdeme templomainknak, ha különben a kellő csin és tisztaság nem hiányzik belőlük. Mert így a ki bejön, legalább nem a szemképrázató ékitmények kötik le figyelmét, hanem lelke egyenesen a magasságban lakozóhoz emelkedik; nem a templomdiszét létesítő művész lángelméjét csodálja, hanem e helyett éneklésben és könyörgésekben magasztalja, kit az egeknek egei bár bé nem foghatnak, s kinek a menny ülőszéke ugyan sa föld lábainak számolya, de mégis megigérte, hogy jelen lesz e helyen!

Hanem a hol ez egyszerű templomok oldalain mély barázdákat vágnak s repedéseket nyitnak az idő fogai s évtizek vagy százak pora és tisztátlansága lepi a falakat, hol a halomra gyült hulladékok azt látszanak mutatni, mintha emberi lények nem járnának e helyen: bizony ott nemcsak a jobb izlés megbotránkozik s a hely szentsége iránt táplált véleménye megrendül, hanem a buzgóság tüze is kialszik a kebelben s a képzelt menyország helyett csak sivár földön érzi magát az ember!!

Mi természetesebb, mint hogy ha az ilyenekre mutatunk s

azoknak rendbehozását sürgetjük, azonnal a szegénységet és tehetetlenséget állítják ellenébe a kicsinyhitűek? pedig a hol lélek és buzgóság van, ott nincs hiány az anyagiakban sem, főleg ha az Isten háza kéri az áldozatot. Megmutatták ezt háromszáz esztendő vér- és tűzviharaiban számtalanszor a hatalom és roszakarat által üldözött dicső őseink, kiket ha ma megfosztottak véres verejtéssel épített templomaiktól, holnap már csüggedés nélkül, de annál nagyobb buzgósággal fogtak egy más építéséhez, egyik kezökben fegyvert, másikkban építő eszközt tartva, mi közben törhetlen hittel zengék: erős várunk nekünk az Isten és paizsunk ellenség ellen.

E dicső ősök példáján lelkesülve buzduljunk fel szent vallásunkhoz való ragaszkodásra; szeressük annak imádkozásra szentelt hajlékát, mondván és érezvén is szívünkben a zoltáriró szavait: Uram, szeretem a te házádban való lakásomat, és a te dicsőséged hajlékának helyét! s ne csak mondjuk, hanem tegyünk és áldozunk is tehetségünk szerint, hogy a ház és annak népe álljon és virágozzék százakon át nemzedékről-nemzedékre.

Imé ezeket láttam szükségesnek elmondani ódon templomunk s ennek tornya kijavitása alkalmából afiai. Vajh! ki tudná megmondani s vágyó kérdésünkre feleletet ki ad, mely kor fiainak buzgalma emelé e szent hajlékot? hány százév zugott el felette? s unitárius őseink mikor zendítették ajkaikat az első dicséretmondásra az egyetlen Isten iránt, ki az ő hajlékát közöttük helyezte, s ígéretet tőn, ezt mondván: az én lelkem meg nem utál titeket; ti közöttetek járok szüntelen, lészek nektek Istentek, ti pedig én népem?! Fájdalom e kérdések eldöntésére ma biztos adataink nincsenek s így csak az építészeti stylből lehet következtetnünk arra, hogy e hajlék a XIV. százévben épült s így mintegy 500 éves lehet, a mi elég szép kor még egy templom életében is. S ha a mostani jó móddal végrehajtott javítást és megerősítést tekintetbe vesszük, akkor, rendes körülmények közt, feltéve, hogy utódaink is kellő és lelkiismeretes gondozásban részesítik, bizvást hihetjük, hogy még egy annyit Isten oltalma és gondviselő szárnyai árnyában fennállhat, hirdetve az egymás után következő százéveknek: nincsen nekünk, nincs több Istenünk!

Ama másik kérdésre: mikor zendült az első zsolozsma e hajlékban unitárius ajkáról? szintén nem adhatunk határozott feleletet; de annyi tény, hogy az unitárius egyház keletkezése után egy félszázaddal itt rendszeres ekklezsiával találkozunk s így bizton követ-

keztethetünk reá, hogy e gyülekezet ősei a katolikus egyházból egyenesen léptek át unitáriusokká s azóta itt anyaszentegyházunknak egy számban és értelmi erőben jelentékeny egyháza volt mindig. Hogy jövőben is az legyen, tőletek és utódaitoktól függ.

Most pedig ajkainkról szálljon dicséret és magasztalás a seregek urához, Istenéhez, minékünk is kegyelmes atyánkhoz, ki szentlelkének általa erőt, kitartást és segedelmet nyújtott, hogy e rég ohajtott munkánkat kivánt sikerrel bevégezhetők s Istenünk szent hajlékát ismét szép tisztaságban láthatjuk. Legyenek megáldva Istentől ekklezsiánk előljárói, kik a munka keresztülvitelét eszközölték, az ekklezsia minden egyes tagjai, kik közreműködésüket meg nem tagadták. Vének és ifjak, szegények és gazdagok, özvegyek és árvák találjanak vigaszt, enyhületet és megnyugvást e szent hajlék küszöbén belől s vigyenek erőt és kitartást innen magukkal.

Uristen! legyen a te oltalmad, gondviselő szereteted a te népeden; vezérelj kicsiny egyházunk sokat hányatott hajóját vész és sirtek közt is biztos kikötőbe. Áldd meg ezt az egész községet s ennek minden egyes tagjait jóléttel és boldogsággal; add, hogy lakozzék ennek békesség kerítéseiben s csendesség tornyaiban. Amen.

ÜRMÖSI KÁLMÁN.

TÖRTÉNELMI ADATOK AZ ÁRKOSI UNITÁRIUS EGYHÁZRÓL.

Árkos, mint háromszékmegyei község, van Sepsi-Szt.-György mezőváros északi tőszomszédságában a „Vadas“ nevű híres nagy erdőség keleti tővében, az erdei patak ősi képződésű széles árokvölgyében, melytől vette nevét is. Népeisége körülbelöl 1700, ebböl az unitáriusok létszáma 1056, az ev. ref. egyházé 380; a többiek a szomszéd róm. kath. és görög kath. egyházak fióknépességét teszik.

Az árkosi unitárius egyház megalapulásáról az egyház leveleiben nincs adat; ez azonban bele fartozik a Bethen Gábor fejedelem, Keserü Dajka ev. ref. püspök és Uzoni Fosztó Márton kökősi unitárius pap e tárgyat világító eljárásaikról ismeretes történelmi adatba. Hanem az árkosi unitáriusok templomát kerítő régi ép várfal oldalán keletről áll egy nagyobb számjegyekkel irott évszám: 1639; de hogy ez a várfalnak csak ujitásáról szól, melynek azelőtt nagy idővel kellett épülnie, kétségtelenné teszik annak azon keleti oldalára karczolt évszámok, mint régiebbek: 1617. 1601. 1579. 1570. 1471. És ezek kétségtelenné teszik, hogy az árkosi unitárius egyház a reformatio folyamából az unitarismus terére kilépett eredeti egyházaink egyike, annyival inkább, mert az egyház legrégebb jegyzőkönyve végső pár lapja sarkain álló jegyzések szerint 1717-ről kitünik, hogy Árkos még akkor is mind csak unitáriusokból állott, a mi alább még bővebben lesz igazolva.

AZ EGYHÁZ TÖRTÉNELME.

Kezdjük a legrégebb adaton, mert ez a dolgok rendje. És ez több mint 600 éves hagyományos adat, minek is tagadhatlan valóságára nemcsak a néphagyományi mondatokból, nemcsak az Orbán Balázs kutatási hiteles jegyzeteiböl, hanem ma is felismerhető jelekböl, biztos a következtetés. Az adat imez: Maig sincs feledve, hogy az, a mi ma Árkos községe, régen négy kis községböl alakult, melyeket a mongol-tatár tábor a 13-ik század első felében rémitő vad kegyetlenséggel annyira elpusztított, hogy mikor azoknak menekült népmaradéká az erdőségi rejthelyekből a vész után visszatért, jövöre nézve biztosabbnak látta az erdőhez közelebb egy községgé alakulni. Így lett a négy kis községböl: Bedeházából az Ölt folyó keleti partján, Pinczehelyből a patak mellett, Árkosból fennebb az erdőnyilas felé, s Oroszfaluból északnyugat felé —

a patakfolyam árokvölgyébe települve — az Árkos névre összesített jelentékeny község. A felhagyott helynevek ma is ugyanazok pusztán is, csupán Oroszfalu neve változott Schützkertre, de azért még sincs az Oroszfalu neve is egészen feledve.

Külön-külön régi helyeikre telepedve az elszórt apróságok, oly néptelenül indulhatnak vala új életre, hogy a reformatio haladó lépteivel unitáriussá fejlődhetésök lehetetlen is vala; s ha ezt teszik, s tenni merészelik is, a későbbi válságok, ellenhatások akárhányszor elsodorhatták volna. Számszerint pedig apró elszórttságban a mai Árkosnak tizedrészét se tenné külön egyikök is. A legtávolabbi Bedeháza ugyanis tul az Oltfolyón a hozzá közelebbi ev. ref. vallású Gidófalvába olvad vala, annyival inkább, mert a régi közös, de a megoldulással lerombolt Pinczehely melletti templom is hozzájuk sokkal távolabb volt, melynél az a helyett épített mai várfalas templom még jóval tovább esik nyugatra Árkos központján. És így ha az elpusztított Bedeháza népe az új Árkosba nem települ, annak azutáni unitarizált vallástársa se lehetett volna.*)

Ha rossz volt is tehát futni a romboló mongolok gyilkossága előtt, de jó volt összeköltözni; a mi is hogy történetesen az unitarizmus előnyére ütött ki a következményekben, el kell ismernünk. És a mongol azt igazolta, hogy nincs oly rossz, a miben valami jó ne legyen.

A pénzkezelési legrégebbi jegyzőkönyvből kitűnik az egyház élete 1693-ig fel. E könyv az évek során át — ha számadásos jegyzőkönyv akart is lenni — egyszersmind kapkodó és félbehagyásosan folytatott napló is. Abból két nevezetes jegyzés tűnik fel 1717-ről: egyik az, hogy akkor az egyház népessége a mostaninak fele részét se tette; a más az, hogy az egyház pénzes ládájában tartatott a falusi község pénze is, minthogy akkor még az egész község csak unitáriusokból állott. Feltűnő ott 1730-ról azon jegyzés, hogy a templomban más üléshely nem volt, mint a kepefizető férfiaké rang és vagyonosztályzat szerint 48, 24 és 12 pénzben; a többiek és nők részére pedig csak állóhely. Akkorról csak 71 kepefizető iratik, kik között nagyobb pártfogó nemes: a Horvát és Benkő s azután a Rofaj család, továbbá aránylagos számmal oszporafizetők. Azon innen már a község népessége felismerhetőleg gyarapodott más vallásuakkal is; a miért is több erdőszéli helyek irtattak ki kényszerültségből

* Jegyzés: a) A Bedeháza Árkosba olvadt népének egy része ma is a „Bedeházi” melléknéven áll.

b) A mongolok által lerombolt régi közös templomban ma papi kaszálólul használt pusztá helyét a nép ma is romlott szentegyháznak nevezi. s annak egy holdnyi területén a várkerítés nyoma, a kőfaltemplomalap s a kőomladék feltűnök — csonthalmazzal.

c) Bedeháza egyesülő népével az új Árkos előnyösen gyarapodott ugyan, de a nélkül addig a más háromnak összes népessége se volt több 80 főnél; s jó részt a Bedeháziai létszámának magára is legalább ennyinek lenni kellett; vagy tán másunnan menekültek is csatlakozhattak hozzájuk. Így már inkább építhettek templomot, várfalat és bástyákat.

és terjedelmes szántókká s kaszálókká lettek. Következéleg így ma kétszer népesebbnek kell lenni a községnek, mint volt 1730-ban.

Árkos merőben unitáriusnak, egy unitárius templommal, már a közelebbi évszázad első felében sem maradhatott. Mert — az irományok értelmében — beszármazott jobbágyi minőségben mintegy 8 ev. ref. család, behozván azt a hivatalért reformálódott birtokos nemesség, magához csatolva a „Tegző“ székely családot is. Ezek a Benkő nemes család vezényletében indultak el ev. ref. egyházat alapítani; s így következett be, több szembeműködő titkos vagy nyílt huzalkodás után, hogy 1750 táján épült a ref. templom és szerveződött a ref. egyház, mint anyaegyház. A római és görög katolikus templomok azután épültek.

A róm. katolikusok és reformátusok 1780 táján az unitáriusok birtokában levő „csereelő“ és „csonkaavas“ nevű erdőrészeket együttes igyekezettel akarják megyei hatóság által maguk részére is megosztatni; de nem nyerhették meg, azt a megyehatóság törvényellenesnek mondván. Később a már anyaegyházzá vált reformátusok csereerdejéből, és ezért az unitárius keblí igazgatóságot az 1789-ki püspöki vizsgálóság komolyan megfeddette. A mint az 1783. május 20-ki egyezményből érezhető, a kétág protestáns egyház jórészt oda nézett, hogy továbbra ezen már együtt erősebb birtokló két egyház a róm. kath. fiókegyház birtoklási beharapozó erőszakolásait inkább visszatarthassa. A „csonkaavas“ erdőrész pedig azon időn innen visszamaradt a községnek s ma nem egyházi birtok — hihetőleg magatartásból a róm. kath. ostrommal szemben, mintha a két prot. egyház így fejezné ki nézetét: legyen inkább a községé, melynek kezéből még hasznát vehetjük, de kathol. kézre menve teljesen odavész!

1802. táján nyertek a r. kathol. templomhelyi telket közel az unitár. templomhoz, ennek várfalától északra mintegy 15 ölnyire. De ők, miután már a várfal tövében sirokat ástak, s onnan a keresztek titkon eltűntek, úgy akarták, hogy nyerendő telkek okvetetlen a várfal mellé essék. A tényleges foglalásra a sepsi köris-pataki plébánia szomszédnépe, papjok vezetése alatt, csoportosan megjelenvén s az unitáriusok is a védelemre mindenfelől teljesen összegyűlvén, karddal fegyverkezett Tibáld István körí gondnok vezérletében: tettek ugyan a r. katolikusok szóval felhívási kísérleteket, de a helyszínéhez, a látható nagy erővel és felzaklatott indulatokkal szemben, a foglalásra tényleg fellépni nem bátorkodtak, tanácsosabbnak látván hazatakarodni. Az ügy, sok utánjárásra mindkét részről, avval végződött, hogy a fő-kormányshé a községnek megrendelte, a községen kívül közös temetkező helyet állítani, hová a róm. kathol. is temetkezhessenek. Így lett békéje az unitárius templomnak és egyháznak. Református és görög kath. követelések, ostromok csak türhetőbbek, rendesek voltak; de a róm. katolikusokéi éppen megsemmisítésre célzó oldal-döféssel tisztelgők.

Sőt a távoli egyházban Sepsi-Szt.-Ivánban lakó s a sepsiköris-pataki plébániába befolyással nem bíró plébánus is Árkoson a falun

alól a „szentegyház“ nevű papi kaszálóra keresztet akart állítani. De a megyei hivatal erre az unitárius egyház tiltakozását jóba vévén, a plébánust oda utasította, hogy kereszthelyet az árkosi községtől kérjen. De nem kérte, mert más nézete lehetett.

Az unitáriusoknak a várkerítésen kívüli Várkert nevű birtokából még a görög katolikusok is már 1780 előtt maguknak templomhelyet kezdettek volt követelni; de akkori jóhirű ügyes egyházkebli gondnok Solymosi Mihály azt az unitárius egyház birtokában megvédte.

A várfal templomkerítésén sem kívül, sem belől 3 ölnyi távolságig temetkezni már az 1797-ik évben az egyház megtiltotta, azt oly érdekesnek és féltendőnek tartotta.

A templommal együtt régen elégve volt várbástya fedeleket 1826-ban bizonyos magánzó egyháztagnak saját költségeiken felkészítették volt, hogy azokban díj nélkül gabonát tarthassanak; de az nekik azon évi vizsgálószerk határozatára visszafizettetett.

Közli Kiss Mihály
helybeli lelkész.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1889. jan

(Renan Histoire du peuple d'Israel-je II. köt. 8-ad ré. C. Levy, Páris 1888. E. Chastel műve: „Melanges historiques et religieux“ előszóval Bouvier Ágostól. 1 köt. 8-d Paris et Geneve. 1888).

Szerkesztő Ur!

A múlt év utolsó napjaiban megjelent Renan „Izrael történelme“ czimü művének második kötete; szerző tehát teljesítette azt az ígéretét, melyet az első kötet megjelenésekor tett, hogy a másodikat a következő évben közre adja. S csakugyan az elsőtől egy évre megjelent a második. E kötet érdekességre semmivel sem áll hátrább az elsőnél, sőt drámai részleteivel felülmulja azt. Ezt könnyen érteni lehet abból a körülményből, hogy itt oly korszakot tárgyal, melyet bizonyos pontig történelmi korszaknak nevezhetni. Az első kötet Izrael népe történelmének homályos kezdeteivel foglalkozott és Dávid király trónra léptéig jött le. Ott tehát csak feltételekre, gyanításokra építhetett. S világos, hogy a belátás amaz ereje mellett is, melylyel Renán rendelkezik, nem egyszer kellett haboznia a sok gyanítás között. Jól tudom, hogy a mi őt illeti, ő könnyen fel tudta fogni a történelem homályos részleteit, de mit ért ez, hogyha az okmányoknak többé-kevésbé hypothetikus volta minden perczen megkötötte. Renán gyakran érezte ezt a nehézséget az első kötet írásánál. A második kötetrel ebből a homályosságból aránylag nagyobb világosságba lépünk, az adatok sokkal határozottabbak. Ennek lehet tulajdonítani, hogy Renán, mit az első kötetnél nem tett, itt az események idejét is megjelöli a könyv lapjai tetején. Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy ő szó szerint veszi e megjelölést. De végre is ez annyit mutat, hogy itt az időmeghatározás sokkal hitelesebb, mint az első kötetben; legalább megközelítőleg pontos.

Bármiként legyen, a második kötet azt az időt foglalja magában, mely Dávidtól Samaria elfoglalásáig, az északi királyságnak az

assyrok által való leromboltatásáig, 1025-től 720-ig terjed Kr. e. E kötet három részre oszlik. Én mindenekelőtt a harmadik, azaz az utolsó részről akarok szólni, mely egyébiránt független a könyv történelmi menetétől. Kétségtelenül emlékezni fog az első kötet ismertetésében jelzett ama hézagra: hogy Renán elbeszéli Izrael ős korszakainak történelmét, a patriarchákat, Mózesst stb., de semmit sem mond amaz okmányokról, melyek e távoli időkre tanúságot szolgáltatnának, semmit a különböző könyvek eredetéről, melyekből a Pentateuchot összealkotják és semmit ez összealkotás módjairól. A legtöbb bíráló Renán munkájának e nevezetes ponton való hiányát feltudta. Igaz, hogy Renán már az első kötetben nyilatkozott, hogy erre később vissza fog térni. De ellenmondásai azt kívánták volna, hogy már ott tegye. És a bírálók kifogása alapos volt. Renán a második kötet végén szól a kérdéshez, de itt is nagyon önkényesen bánik el vele. Azok a kérdések, melyek sok író t habozóvá tesznek, midőn az okmányok nem nyújtanak elég világosságot, őt nem tartoztatják vissza az ítéletben. Ő azonnal az intuitio hatalmához folyamodik. Például, a Pentateuch és Jozsue könyve, két régibb könyvről beszélnek, melyeknek csupán czimei vannak adva: *Jahveh harc-zai* és az *Igazságos könyve*. Renán tüstént azt állítja, hogy ezek a legelső termékei a héber irodalomnak. De mire alapítja ez állítását? azt tudni nem lehet. De még tovább megy és a tartalmáról is beszél azoknak a könyveknek, melyekről éppen semmit sem tudunk. *Jahveh harc-zai* hősi énekek gyűjteménye volt, melyeket a Homéri énekekkel hasonlít össze, de ez utóbbiakat nem a mostani formájukban véve, hanem korábbi kezdetlegesebb alakjukban. Az *Igazságos könyve* a patriarchák életéből tartalmazott jeleneteket, idyllek gyűjteménye volt, melyeket Renán az ő költői képzelmével kellemmel és üdeséggel teljeseznek gondol. Mellesleg jegyezve meg, ily költemények, a mennyire mi ismerjük, kivétel lennének a héber irodalomban. E könyveket az északi királyságban Kr. e. a 9-ik száz esztendőben állították volna össze. A vallásos eszmének azonban semmi része sem volt benne. Csakis egy száz esztendővel később alkotta azokat valamelyik író szent történetekké a kegyes lelkek épületére: ebből származott a jahvista elbeszélés, melyet a Pentateuchban találunk. És a míg e munkát alkották északon, az alatt egy jeruzsálemi író hasonló munkát hozott létre, mely nem más, mint a Pentateuch elohista elbeszélése. Később aztán a fogság után egy vagy több gyűjtő átdolgozta e primitív okmányokat, rendezte és összealkotta abba a formába, melyben a Pentateuch és Jo-

zsué könyve jelenleg vannak. Im ezek röviden Renán nézetei az ó szövegség első könyveiről. Természetes, hogy mindezekre a hypothesisekre sokat lehetne mondani; de én csak jelezni kívántam az író elméletét, hogy látni lehessen, hogy mit gondol ő azokról az okmányokról, melyeket Izrael történelme megírásánál használt. Magát az egész művet könnyebb felfogni, ha az ember tudja, hogy minő értéket tulajdonít a műhez használt okmányoknak. Kétségtelen, hogy nagy szabadsággal jár el a Pentateuch és más régi héber iratok eredetének megítélésében. Ő sohasem jön zavarba miattuk, azokat rendezi, mint jónak látja. De az ily módon való tárgyalásnak veszélyét Renán aligha észrevette, mert sokszor idéz elé zavart, nem egyszer esik ellenmondásba és pedig nemcsak az eszmékre nézve, hanem néha még a kifejezésekre nézve is. Hogy csak egy példát említsék, hogyan állithatja ő egyfelől, hogy a patriarchák történelme csak mythos, melyet a próféták töredékes darabokból állítottak össze, s másfelől meg, hogy maguk a próféták a patriarchák egyszerű és tiszta vallásától voltak inspirálva? Ebben semmi logika.

Mint már említettem e kötet három részt foglal magában. Az első a királyságról szól, a mikor az a maga nagyságában tündökölt Dáviddal és Salamonnal. Renán sokáig időz e nagy korszaknál és ezt jelezni kell, mert erre vonatkozó észrevételei nagyon helyesek. Az első kötetben kimutatta, hogy Izrael népének mindenek felett és mindenek előtt vallásos küldetést kellett teljesíteni, hogy ez volt az ő lételének oka. Minden vallási küldetés pedig a lemondás szellemét kívánja meg és azzal nem egyeztethető össze a hatalom és gazdagság, melyek elpuhitnak. Ez elvek következtében Renán megmutatja, hogy Dávid és Salamon uralkodása, kiknek oly nagy földi hatalmuk volt Izraelben, nem állott összhangban a héber nép vallásos hivatásával. Ez annyira igaz, hogy Salamon alatt a próféták fel is emelték szavukat eme csupán földi, világi fény ellen, kifogásolták a politikát, mely a földi dolgoknál nem lát egyebet és az ők ösztönzésükre történt, hogy a tiz törzs fellázadt és külön királyságot alkotott. Izraelnek világi hatalma bizonyára alább szállott ez által, de vallási küldetése új megszentelését nyert. Ez való igaz és ezeket a szép és gazdag fejleményeket Renán tolla elragadóan ecseteli. — Már az első kötetben szokatlan összehasonlításokat tesz s ilyenek még számosabban fordulnak elé a másodikban, melyek közül némelyik nagyon phantastikus. A királyságról szóló fejezetben például Dávidot Abdel-Kaderrel és Salamont egy bagdadi Kalifával hasonlítja össze. Kissé tulhajtott dolog ezen módon akarni bevésni személyei vonásait az olvasó em-

lékezetébe. Ámbár ezekkel, valamint más hasonló, sokszor bámulatba ejtő hasonlításaival mit sem árt.

A második rész egészen a prófétismusnak van szentelve. És ebben megragadó helyek vannak. Az ember gyönyörködik eme nagyszerű kinyilatkoztatás festésében, melyet prófétismusnak neveznek. Hol van gazdagabb és fényesebb ecset, mint a Renán tolla, és mily bámulatos ügyességgel tudja azt használni! Az ember csak sajnálhatja, hogy képzelme néha téved és oly színeket használ világitásul, melyek torzképbe mennek át. Mennyire igaz, mikor a prófétáknak jellemét, Isten emez embereinek fenséges szelleimét és rettenthetlen bátorságát rajzolja, kik Sámueltól Krisztusig egy nagyszerű arczképcsarnokot alkotnak. De másfelől ez egymáshoz annyira hasonló jellemképekben ott vannak ama vonások is, melyek botránkoztatólag hatnak. Tényleg ugyanazok a próféták, a kiket ő egyfelől hittel, vallásos szellemmel és lelkesedéssel teljeseznek mutat fel, másfelől közönséges cselszövők, ügyes komédiásokként vannak feltüntetve. És pedig azért, mert másképpen nem tudja igazolni, miknek a prófétákat végül is tartja, néptribunoknak, kik a katonai politikát a királysággal szemben ellenezték. És itt már hasonlításai valóban szélsőségbe csapnak. Így például Ezsaiást Carrel Armandhoz és Girardin Emilhez a hírlapíróhoz találja hasonlónak, s egyszer meg Voltairehez hasonlítja. S az egész prófétismus szerinte csaknem egy az ujkori journalismussal.

Avagy mindez nem téves, nem hamis-e és nem sérti-e egyszerűsmind az irodalmi jó izlést? Miért hogy nem emelte ki különösen a vallásos inspiratiót, mely a prófétákat annyira megkülönbözteti? Itt kétségtelenül érzékeny pontot érintünk: Renan skepticismusát. Éppen ez a skepticismus mely minden munkáiban benne van, az, mi ezt a nagy író megakadályozza abban, hogy a vallási dolgokban tisztán lásson és helyesen ítéljen. Ez minden munkájának legfőbb hibája és ez a skepticismus nem is gyakorolt az olvasók nagy tömegére üdvös befolyást. A legtöbben ismeretlenek levén a theologiai és vallásos kérdésekkel, elfogadják a kedvelt író következtetéseit, a kinek irodalmi tökélyét bámulják, mert nagyobb előszeretettel viseltetnek az aesthetika, mint a történelmi alaposság iránt. Irodalmi művészet tekintetében, a mint már említettem is, e kötet még fennebb áll az előbbinél. Ezt talán annak lehet tulajdonítani, hogy az okmányok bizonyosabbak és világosabbak s így több a történelmi anyag. Szóval a második kötet, a jelzett hibáktól eltekintve, nagyérdékű mű.

Renán a harmadik kötetet is bevégezte s már meg is kezdet-

ték a nyomását, de mégis csak az év végén fog megjelenni. Csodálni lehet, hogy egy kötet nyomtatása annyi időt vesz igénybe. De Renán úgy szokott, hogy tizszer is átnézi az iveket, mielőtt véglegesen kinyomatná. És mindig javít, mindig finomít. — Mindig az aesthetikai oldalt tekinti legfőbbnek.

Renánról E. Chastel-re menve át, vele is a történelem körében maradunk; de nagy különbség van a két író és módszereik közt, mert a mily nagy az első művészete, a második éppen annyira kiténik a történelmi igazságok elfogulatlan keresése által. Chastel több munkát írt, de én itt főleg személyével kívánok foglalkozni ama munka alapján, mely közelebbről Párisban és Genfben e czim alatt jelent meg: „Etienne Chastel, Mélanges historiques et religieux, précédés d'une notice biographique, par Auguste Bouvier.“ E kötetet tehát az ő egyik legjelesebb tanítványának, Bouvier genfi theol. tanárnak lehet köszönni. De azt is meg kell mondanom, hogy annak eszméje Chastel özvegyétől származik, ki halála óráján annak kivitelét Bouvier szívére kötötte. Chastel mintegy félszáz esztendeig volt Genfben az egyháztörténelem tanára és az ő működése hatályosságát eléggé mutatja az, hogy tanítványai közül többen nevet szereztek a történelmi tudomány terén. Chastel számos művei között a legértékesebb: „A kereszténység történelme eredetétől napjainkig“ (Histoire du Christianisme depuis son origine, jusqu'à nos jours) öt kötetben. Halála után, mely 1886-ban következett bé, neje némely kiadatlan és némely a folyóiratokban elszórt munkáinak egy kötetben való kiadását tervezte, mit aztán Bouvierre bízott, megkérve, hogy életrajzot is írjon a kötethez. Bouvier meg is felelt a hozzá kötött bizalomnak. Az életrajz, melyet írt, nemcsak történelmi munka, hanem vallási és erkölcsi elemmel teljes mű, mely mély rokonszenvet ébreszt az olvasóban az iránt, kinek életét elbeszéli. Három részre van osztva, a melyek közül mindenik Chastel tevékenységének egy-egy korszakát tárgyalja. Mindenik igen érdekes s annyival inkább, mert ez életrajz nem azok közé tartozik, melyeknek írói előre elhatározzák, hogy mindent csodálnak, mindent jónak találnak. B. nem mind osztja a nézetét Chastelnek, ki neki előbb mestere s mindvégig barátja volt. S ennek nem csak kifejezést ad, hanem külön fejezetben bírálja az ember iránti nagy tisztelettel és rokonszennvel a gondolkozó és történelemíró nézeteit. Azt kérdezi: „vajjon a kereszténység fogalma, melyet Chastel adott, teljesen kielégítő-e? Hathatósan fogja-e az szolgálni az eléhaladás ügyét, mely lelkével annyira össze volt forrva? Kimondjuk nyíltan véleményün-

ket. Az általa ugynevezett haladó kereszténységben hiányzik a tan, igen, egy teljes, erős s minden elméleti és gyakorlati kérdésre alkalmazott tan . . .“ Tudni kell, hogy B. az orthodoxia hive, de azé az orthodoxiáé, mely a türelmet is ismeri, s mely megengedi az övéivel ellenkező nézeteket. S talán ez az oka, hogy némely orthodoxok gyanus szemmel néznek reá. De visszatérve az életrajzra, érdemül hozza fel Chastelnek a részrehajlatlan bírálatot, mit bár mások is követnének. S miután a gondolkozó eszméit megbírálta, mily szép bizonyosságot tesz az ember, a keresztény mellett! „Tőle még egy más leczkét is tanulhatunk, mondja, a munkás, átható, az egész életet megszépítő hit leczkéjét. Ezt valóban megtaláljuk az ő életében . . .“ B. három szóban összegezi Chastelnek az élet gyakorlati oldalára vonatkozó nézetét: egység, méltóság és boldogság. De a mily érdekes ez életrajz, itt még nem végezhetem ismertetését. S nem hagyhatok el belőle különösen egy részt, mely a Chastel ellen 1839-ben tanári pályája kezdetén indított eretnekségi perről szól. A tanulók igen rokonszenvesen fogadták az új tanárt, ki papi hivataláról lemondott, hogy annál nagyobb odaadással szentelhesse magát tanári elhivatásának. De csakhamar az a hír terjedt el először a papok közt, aztán a közönségnél, hogy Chastel tagadja a csudákat, következőleg rationalista. Ebben az időben és oly környezetben rationalismussal vádoltatni annyi volt mint kizárásnak tétetni ki. A tanulók tanáruk mellett foglaltak állást és rokonszenves levelet intéztek hozzá. De a támadást annál inkább folytatták ellene kívülről; még a dissidensek is, a kiknek élén Merle Daubigné, a reformatio történelemírója állott, együtt kiáltottak ellene a nemzeti egyházbeliekkel, hogy Chastelt gyalázattal illessék és lesujtsák. És különös — bár hasonló körülmények közt gyakran meg szokott történni—, hogy a vádlók közül egy se tudott tényleges bizonyítékot felhozni ellene az ő eretnekségére nézve. A vádlók csak annyit mondhattak, hogy a csudák tagadásával a tanulók jegyzetei után vádolják. De ez még nem tekintethetett elég bizonyítéknak egy eretnekségi perben.

Minthogy a papok gyülekezetének volt a tiszte a genfi theol. facultas tanárainak tanítására felügyelni, az intézte a Chastel perét is. Egyik ülésben azt kívánták tőle, hogy adjon nyilvánosan magyarázatot az ügyben, de ő a tanítás szabadságára hivatkozva, megtagadta. Készségét nyilvánította az iránt, hogy magán uton bárkinek szolgál magyarázatokkal, ki őt megkeresi, de nyilvánosan, mintegy törvényszék előtt, soha. De a papok gyülekezete, mely tényleg törvényszék volt, kényszerítve érezte magát arra, hogy a közvélemény előtt

nyilatkozzék, mely őt az eretnekségben való részességgel vádolta. Ezért az 1840. jan. 17-én tartott ülésben azt mondotta ki, hogy mindaz a mit Chastel tanár tanítására nézve megtudhatott, azt bizonyítja, hogy neki nem volt szándékában a kijelentett vallás alapjában, a csudás tényekben való hitet gyöngíteni. S midőn a papok gyülekezete felmenti Chastel tanárt, a maga részéről is bizonyít az ő igaz hite mellett. E korszaknak előitélete volt, megóvni magát a német rationalismustól. Mindezek a dolgok már nagyon távol esnek tőlünk és az eszmék sokat módosultak egy fél száz év alatt. A mitől ama kor emberei féltek, a mai nemzedék előtt nem látszik oly veszélyesnek. Bizonyos, hogy a genfi papok gyülekezete ma már nem sietne annyira orthodoxyiája megbizonyításával.

De mindezek után, a kik Chastelt azzal vádolták — bár elég bizonyítékot felmutatni nem tudtak — hogy tanításai nem erősítik meg a csodákat, vajjon rosszul láttak-e, vajjon rosszul fogták-e fel őt? Bizonyára nem. Chastel a csodákat mint Schleiermachernek legtöbb tanítványa tényleg úgy fogta fel, hogy azok subjectiv tények. De ő a csudát nem tekintette a vallásra nézve lényeges kérdésnek; a természetfeletti nem volt uralkodó az ő vallásos érzelmén. Csak olvasni kell az ő kereszténység történelmében, mit e tárgyról irt, s azonnal látni lehet, hogy a csuda reá nézve, se nem érv, se nem hitczikely.

Nem lesz érdektelen felemlíteni, hogy ő leghivebb és legjobb barátai közé több kitünő angol unitárius férfit számított, s köztük különösen Tayler J. Jakabot és Beard R. Jánost, a kikről ő az „Alliance liberale“-ba életrajzot is irt. 1875-ben a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ meghívta alapításának századik évfordulati ünnepélyére. Öreg kora és egészségi állapota nem engedték meg neki a részvételt, de a levél, melyet ez alkalomból küldött és magát kimentette, oly szép és az ő kitünő barátai iránt oly rokonszenvet tolmácsoló. De nemcsak az angol unitáriusok között voltak barátai, hanem a magyarok között is. 1869-ben a „Disciple de Jesus-Christ“ márt. 20-iki számában egy igen érdekes történelmi ismertetést közölt az erdélyi unitárius egyházzól.)*

Szóval Chastel egyike volt a szabadelvűség és a független történelmi bírálat legkitünőbb előmozdítóinak és előharczosainak. És az ő iskolájához oly férfiak nevei fűződnek, mint az ifj. Coquerel Athanázé, Reville Alberté, Naville-é, Montet-é, Dordier-é, és sok másé, kik a történelmi tanulmányok terén annyira kiváltak. CHARRUAUD.

*) Folyóiratunk 1870 iki évfolyamában (149. l.) Kriza még egy más czikk-ről tesz említést, melyet a nagynevű genfi tanár a Párisban Martin Paschoud által szerkesztett „Revue du Christianisme liberal“-ban irt az erdélyi unitáriusokról. Szerk.

RUDOLF TRÓNÖRÖKÖS Ő FENSÉGE

HALÁLA ALKALMÁVAL MONDOTT GYÁSZIMA

— a kolozsvári unitárius templomban 1889. febr. 5-én, a temetés napján. —

Örök Isten! végetlen hatalom! ki kezekben tartod a világok sorsát s a népek életét; örök hatalmu Ur! ki ülsz a kerubimokon, uralkodol az angyalok sergein, ki a föld minden országainak egyedül vagy erős Ura, Istene: megállunk előtted, hogy e perczen, midőn milliók imája száll hozzád a magasságba, leboruljunk mi is trónod számolyánál, s rebegő ajakkal imádkozunk.

Látjuk, oh Uram! a te hatalmat, mely nagy és sokszor, ah, mely rettenetes. Te igazgatod a világot, ah de sokszor nehéz, terhes fellegekbe öltözöl és a kéz, mely oda szegezte az ég azurjára a myriád csillagokat és a fénylő napot és odaállította a végtelen ürbe a nagy erősségeket s a kiterjesztett égboltozatot, megrázza hatalmával az erős alkotmányt, hogy recsegnék az egek, a föld megindul, s mindenek megfélemlenek. Te, a kinek kebeléből születtek e bámulatos, e csodás nagyszerűségek, ki örök tüzed megmérhetlen mélységből kiözönlötted a világosságot, olykor sötétséget borítasz világodra, a nap ködbe és homályba vész, megdörög az ég, s ekkor rettenetes fegyvered lesz az öldöklő villám, mely a hová lesujt, szétzúz mindent, mit útjában talál... Remegnek a föld minden állatai....

Te igazgatod oh Isten! az embervilágot is. Ah de sokszor tüzőn és véren, sebes lángokon és viharon keresztül vezeted népeidet. Gyermekeid seregekbe gyűjtöd s nagy férfiakat, lángelméket, vezéreket támasztasz, a kiknek előtte megyen a te szellemed, bölcseséged és világosságod; megalkotod az országokat és birodalmakat, és azok fölő trónokat helyezesz el, melyekre őket magasztalod fel, kiket a nép királyoknak, uralkodóinak nevez. De hatalmad ereje, mely ezt csele-

kedte, olykor egész váratlanul mily rettenetesen nyilvánul; néped fényeit elragadod, mint egy szélvészszel, rá zúditod hirtelen a csapások árját és az erős trónok meginognak, a királyi ék porba hull, s a népek remegve állanak hatalmad előtt, király és alattvalók megalázodva, a közös emberi sorsot, a lét mulandóságát és törekeny voltát együttérezve, s a rettentő csapás sulyától leveretve, gyászba borulva és könnyeket hullatva.

Igy állunk előtted most, oh Isten! így éreztetted a te rettenetes hatalmat a királyon és a nemzeten. A ki az ő királyi atyjának és anyjának büszkesége, e nemzetnek szemefénye, a népek jövő reménye volt; a kit nekik jó kedvedben adtál, szép tehetségekkel és érenyekkel ruháztál fel, a kit dicső örökösül plántáltál — nem tudni hogy, kiszaggattatott!... Ott növekedett a trón árnyékában, felséges atya lábainál, hol igazságot és bölcseséget tanult, s ott ahhoz a szívhez közel, királynői, felséges érzelmekben gazdag édes anyja szívéhez, a melyből csak nemes érzés, nemes föllángolás szállhatott át reá. Ott figyelt a természetben annak jelenségeit, csodás tüneményeit bámulva; ott ült az ismeretvágytól ösztönöztetve a tudomány munkásai körében, az eszményiektől ragadtatva a költészet és művészet felkentjei, apostolai közt. Ott lelkesült velük a szépért, jóért és magasosért, ott amaz érzelmi és értelmi javakért, melyek a királyi koronának is csak fényt kölcsönözhetnek. És ott volt bátran állva a hadverő nép között is, hogy mint a népek leendő hadura, ismerni tanulja azt a művészetet, mely csatákat irányoz, s dicsón vezet diadalra hontvédő sergeket.

És oh Uram! ez a bátor, nemes, ez a felvilágosult, fenkölt királyfi nincs többé!.....

Ki mérheti meg a tenger-fájdalmat, a melyet érezünk? Ki mérheti meg a veszteség nagyságát? Egy rég mult fényes korszak megújításának reményét ébresztette fel bennünk, és azt hittük, hogy ama kornak, mikor az igazságos uralkodott a népen, tudomány a nemzet fensőbb életében, erő és hatalom szerzett győzelmet ellenségeink ellen, hogy e kornak minden dicsősége, minden nagysága még ragyogóbban fog vele, benne föltünni.

Ki mérheti meg a tenger-fájdalmat, a melyet ők éreznek, a királyi szülők, a kiknek ő koronája volt még korona nélkül is, a kik őt gyermeküknek, egyetlen szerelmes fioknak mondhatták, s a kik őt büszkén állithatták sorba más királyi nemzetségek korona-örökösivel? Ki mérheti meg a tenger fájdalmat, melyet a hitvesi szív érez, midőn férjét zárják koporsóba, s viszik ki a sötét sirba?!

Ki mérheti meg? ha nem te, oh örök Isten! Tőled, a ki ránk

mérted a csapást, egyedül tőled várunk vigasztalást is. Kiöntötted a busulás poharát, oh jövel és nyujtsd másik kezedd a fájdalom balzsamát, csepegtesd az enyhület vizeit. A királyi atyának fájdalomtól roskadozó testét vedd körül a hit pánczélával; a királyi anya lesújtott szívét s a bánatba merült özvegyet emeld föl — mi felemelni egyedül birhatja — az örökkévalóság gondolatával; s támogasd őket a veszteség sulya alatt azzal az őszinte, igaz részvéttel, melyel kibeszélhetetlen fájdalomukban népeik együttesen osztoznak, sirnak.

És oh Isten! édes Atyánk! midőn egy szívvel, egy lélekkel kérünk a királyi családért, könyörgünk, imádkozunk egyszersmind szeretett nemzetünkért, édes hazánkért is. Annyit hányattatott és anuyit szenvedett! Megtartva bár, ah de hányszor összetörve! Meg nem törve soha, ah de hányszor megrabolva, zsarnokságtól bántva! Most hittük, hogy a csillag, mely Gellért mögül feljött, soká, soká fog tündöklenni, és az új korszak művére, mely bölcsen kezdetett, újabb fényt, koronát fog vonni. S lehajtott fővel, aggodva nézünk a jövőndőbe. . . .

Oh Isten! édes Atyánk! népek és nemzetek nagy Istene! ha már elveszett e nagy reményünk, könyörgünk tartsd meg felséges, szeretett királyunk életét az emberi élet legvégső határáig. Vedd oltalmadba a népeket, vedd oltalmadba nemzetünket, hogy ez a föld, melyet apánk vére pecsételt el hazánknek és hősiessége annyi száz éven keresztül megvédett, s bölcsesége szabad intézményekkel megerősített, ezrekig hirdesse soha el nem muló dicsőségedet. Ámen.

PÉTERFI DÉNES.

EGYHÁZUNK RÉSZVÉTE RUDOLF TRÓNÖRÖKÖS HALÁLA FELETT.

Rudolf trónörökös Ő Fenségének Meyerlingben f. évi jan. 30-án történt váratlan és végzetes halála villámcsapásként sujtott le az osztrák-magyar birodalomra s ennek összes népeire, hazánkra s ebben egyházunkra is. A mint a haláleset híre Kolozsvárra érkezett, templomunk tornyára és főtanodánkra azonnal kitűzettek a gyászlobogók. A főt. püspök ur febr. 3-án rendkívüli egyh. tanácsi gyűlést hívott egybe, melyet a következő szavakkal nyitott meg:

Mltsgs. és főt. E. K. Tanács! A mint a meghívón jeleztem, a mai rendkívüli gyűlést Rudolf trónörökös Ő Fensége halála feletti részvétünk kifejezése tárgyában voltunk bátor egybehívni.

A csapás, mely e váratlan és megdöbbentő halálesettel Felséges Királyunk és Királynénk szülői, a trónörökösné Ő Fensége hitvesi szívet s ezekkel együtt legközelebből hazánkat és nemzetünket sujtotta, sokkal nagyobb és megmérhetetlenebb, minthogy én azt erőtelen, gyenge szavaimmal ecsetelni avagy csak meg is kísérelném.

A napi lapok napok óta gyászkeretben jelennek meg s könnyel és jajjal vannak irva. De mi az ahoz a gyászhoz képest a mi a fenséges trónörökös halála miatt mindnyájunk szívét méltán elborítja, ahoz a könyhöz és jajhoz képest, a mit életéhez kötött szép reményeink romjai felett hazafiai keservvel zokoghatunk?

Bizonyára hazánkat ez idő szerint nagyobb csapás nem érhetne volna. S meg kellene rendülnünk alatta, ha nem támaszkodhatnánk az isteni gondviseléshez, mely hívő lelkünknek a sors minden csapásai között erős kösziklája.

Az égi kegyelem örködjék a gyászba borult királyi ház és család, hazánk és nemzetünk, örködjék egyházunk és mindnyájunk felett! E hitben és reményben keresve az enyhületet a megmérhetetlen veszteség feletti fájdalomunkra, kérem a mlgs. és főt. E. K. Tanácsot méltóztassék elhatározni:

1-ör hogy Rudolf trónörökös Ő Fensége halála feletti legmélyebb részvétét jegyzőkönyvileg megörökíti;

2-or hogy e részvétét királyunk és királynénk Ő Felségeikhez, valamint a trónörökösne Ő Fenségéhez intézendő hódolatteljes iratban is kifejezi s annak a trón zsámolyához leendő juttatásáért a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. k. minister urhoz folyamodik;

3-or elrendeli, hogy a temetés napján febr. 5-én d. u. 3 óraker minden templomunkban imával gyászisteni tisztelet tartassék s annak végeztével az összes harangokkal temetési harangozás tétessék.“

Az E. K. Tanács tagjai a püspök ur eme szavait fennállva hallgatták végig, s a trónörökös halála feletti részvétünk kifejezésére indítványozott javaslatok egyhangulag elfogadtatván, az utolsó pontra nézve a főt. püspök ur a szükséges intézkedéseknek táviratilag leendő megtételére is megbízott.

A Felséges királyi párhoz és a trónörökösne Ő Fenségéhez intézett részvétiratok a következők:

Felséges Császár és Apostoli Király!
 Felséges Császárné és Királyné!
 Legkegyelmesebb Urunk és Asszonyunk!

A mindenható Istennek tetszett, hogy Rudolf Császári és Királyi Főherczeg és Trónörökös Ő Fenségének megrendítő gyászos halála által Császári és Apostoli Királyi Felségetek szülői szívé a legkeservesebb fájdalommal, hazánkat és abban unitárius vallásközönségünket is sulyos megpróbáltatással és sanyargatással illesse.

E megmérhetlen nagy csapás közepette a népek millióival buzgón könyörgünk mi is mennyei Atyánkhoz, hogy Császári és Apostoli Királyi Felségetek mélyen megsebzett szülői szívöknek nyujtson enyhítő balsamot az elköltözött nemes lélek szép életének emlékében s meglevő Felséges gyermeiknek boldogságában. Hazánkkal és abban unitárius vallásközönségünkkel az által éreztesse mennyei kegyelmét, hogy Császári és Apostoli Királyi Felséged atyai bölcs uralkodása alatt sokáig és még messze haladhasson a békés előhaladás azon utján, melyen Császári és Apostoli Királyi Felséged atyai jószágával és bölcseségével a legkegyelmesebben vezérli.

Esedezünk Felségtekhez hódoló részvétünk kegyes elfogadásáért.

Az unitáriusok Egyházi Képviselő Tanácsának, Kolozsvárt 1889-ben februárius 3-án tartott üléséből

a legmélyebb alattvalói hódolattal
 legalázatosabb szolgálai:

Ferencz József,
 unitárius püspök.

Kovácsi Antal,
 közig. jegyző.

Fenséges Császári és Királyi Főhercegnő!

A legőszintébb részvétellel osztozik unitárius vallásközönségünk is annak a megmérhetlen nagy csapásnak mély fájdalomában, melyel a végére mehetetlen isteni Gondviselés Császári és Királyi Fenségedet kedves emlékü férjének, Ő Császári és Apostoli Királyi Fensége Rudolf trónörökösnek gyászos halálával meglátogatta. A kimondhatatlan fájdalomban és szörnyü csapásban vigasztalást egyedül Isten atyai jóságától és gondviselésétől várhatunk. Császári és Királyi Fenséged találjon enyhületet elköltözött nagy lelkü nemes férjével leélt, bár rövid, de boldog évek kedves emlékeiben is s azon szép és boldogító reményeknek megvalósulásában, melyeket anyai szive a fájdalomnak és gyásznak óráiban egyetlen Fenséges gyermeke életéhez fűz.

Fogadja Fenséged kegyesen legmélyebb részvétünk eme hódolat-teljes nyilvánítását.

Az Unitáriusok Egyházi Képviselő Tanácsának Kolozsvártt, 1889-ben februárius 3-án tartott üléséből

a legmélyebb hódoló tisztelettel
legalázatosabb szolgálói

Ferencz József,

unitárius püspök.

Kovácsi Antal,

közig. jegyző.

A febr. 5-re elrendelt gyászistenisztelet talán egy-két félre-eső ekklézsiánk kivételével, hova a püspök ur rendelete a maga idejében el nem juthatott, mindenütt a legnagyobb ünnepélyességgel és közrészvét mellett tartatott meg. Az itt tartott gyászisteniszteleten az Egyh. Képv. Tanács tagjai élükön a főt. püspök ural testületileg jelentek meg. Megrendülve a súlyos csapás miatt borulunk le mi is ismételten a mindenható Isten előtt, hívő lélekkel esedezve enyhet és vigaszt adó kegyelmeért s buzgón kérve gondviselését a királyi pár, az özvegy és árvája, hazánk és nemzetünk felett.

Gyászdal a sirnál.

(Sz. az Unitár. K.-ből.)

Iszlai Márton.

Szomorúan.

1.	Még a - lusz - nak a vi - rá - gok,	De so - ká már nem tart ál - mok.
2.	Kis ha - lott te szép vi - rág - szál,	Még a - lig hogy ki - vi - rág - zál,
3.	Itt pi - hensz a sir ö - lé - ben,	Ked - ve - se - id kö - ze - lé - ben.
4.	De hi - szünk egy szebb ta - vasz - ban,	Az ö - rök - ben, az - i - gaz - ban.

1.	Föl - ser - ken - nek új é - let - re.	Tél u - tán szép ki - ke - let - re.
2.	Itt e föl - dön a - lig él - tél:	Ál - mo - doz - ni sir - ba tér - tél.
3.	Mé - gis től - lünk o - lyan mesz - sze,	Meg - si - rat - va meg - kö - nyez - ve.
4.	Zá - ra nyi - lik a sir - bolt - nak	S fel - tá - mad - nak mind a hol - tak.

S. K.

Reggeli ima.

(Sz. Rédiger Gézától.)

Iszlai Márton.

Lassan, érzéssel.

Én é - des Is - te - nem, én ör - ző pász - to - rom! Ne -
ved di - csé - re - tét aj - ka - mon hor - do - zom. Ma - gasz - tal - lak
U - ram a nap föl - kel - té - vel, Ma - gasz - tal - lak szi - vem há -
lás ér - ze - té - vel. Te né - ked szen - te - lem el - ső gon - do - la -
tom, Hall - gasd meg jó A - tyám es - dek - lö só - ha - jom!

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Az Ev. Tisza-kerület püspökeinek életrajza jelent meg Hörk József eperjesi theol. tanártól. Tartalmazza 21 püspök-superintendens- és négy administrator életrajzát röviden. Szerző sok forrás után, nagy utánjárással dolgozott. Műve, melyben sok adat van, egyháztörténelmi tekintetből igen fontos, de az egyes alakok jelleme nem mindeniknél domborul ki. Bővebben csak az utolsó négy püspökkel foglalkozik: Jozeffy Pállal, Pákh Mihálylyal, Máday Károlylyal és Czékus Istvánnal, kikről világos képet ad. Az előbbi rövid életrajzok is érdekesek, különösen az üldözések korából valók. Ajánljuk az érdeklődőknek. Ára 1 frt 50 kr.

Fizika és Földrajz a gymnasiumok III. osztálya számára. A miniszteri tanterv és utasítások nyomán írta Egyed Mózes páncsovai főgymnasiumi tanár. Céljának teljesen megfelelő munka. 93 lapon elmondja mindazt, mi a fizikai és földrajzi tudományok bevezetéséhez szükséges. Nyelvezete általában tiszta, világos és a mi legfőbb, kifejező s a gyermekek értelmének megfelelő. Legfennebb azt kifogásolhatni, hogy az általános tudományos műneveket, melyeket — nézetünk szerint — nagyon bajos betanítani egy gyermeknek, nem tudja mindenütt mellőzni. Pl. „kohaesis, (jobb volna vagy egész latinosan: „cohaesio“, vagy legjobb egészen magyarul: összefüggés. összetartás, összetartó erő, stb.) „adhaesio“. „barometrum“, elektromosság“, elektromos influenza“, „influáló test“, „influált henger“, „perspectivus“, orthographikus, stereographikus, centralis vetület, stb., stb. ezek mind csak fejlettebb értelemnek valók. Az előadó tanár azonban mindezeket segíthet s így a különben nagyon czélszerű tankönyvet igen melegen ajánljuk az illető szaktanároknak használandó tankönyvül. Megjelent Lauffer Vilmosnál, Budapest. Ára 70 kr.

Egyetem és Közoktatásügyi Szemle című folyóiratot indított meg dr. Jancsó Benedek, melynek két száma már megjelent. Mint a cím is mutatja, s mint szerkesztő is tájékoztatóul elmondja, e folyóirat tárgyául az egész közoktatásügyet fel fogja ölelni. Nem szemel ki tehát magának valamely előre megállapított elveket, hogy csak azoknak szolgáljon, hanem helyet ad minden nézetnek, minden elvnek. Kiterjed az alsó-, közép- és felső tanintézetekre, magyar és idegenajku iskolákra egyaránt. A legnagyobb reménnyel nézhetünk a fontos vállalat elé. Megjelenik havonként kétszer. Előfizetési ára fél-évre 2 frt, egész évre 4 frt.

„Apostol“ című evangélikus protestáns néplapot indított meg Grátz Mór. kolozsvári ág. hitv. lelkész. Megjelenik havonként egyszer. A megjelent első számból ítélve, igen tartalmas kis folyóirat, mely minden családban csakugyan „apostola“ lehet az evangéliumi hitnek, szeretetnek, békességnek és szabadságnak. Előfizetési ára egész évre 2 frt.

Névkönyv jelent meg az erdélyi ev. ref. egyházkerület számára Zajzon János püspöki titkár szerkesztésében az 1889. évre. E füzet folytatja a széki egyházmegye egyházközségeinek történetét és megkezdi a nagy-sajói egyházmegye történetét. Ezután közli az egyházkerületi, egyházmegyei, egyházközségi és iskolai előljárók teljes névsorát. Ára 60 kr.

Viszhang az „Énekek-Éneke.” Ily czim alatt jelent meg átdolgozva az „Énekek-Éneke” Kolozsvárt dr. Nagy Mórtól verses alakban. Az egészről elismerőleg nyilatkozhatunk. Az író igen sok helyen megtalálja a kellő hangot, mely az eredetinek csakugyan viszhangja a mai kor nyelvén, bár maga a bibliai szöveg s az ott használt sajátos képek és hasonlatok több helyen, úgy látszik, próbára tették az átdolgozót. A mű szerző sajátja. Ára 20 kr.

(G.)

Az Eredeti Magyar Dalár III. évfolyamának I. füzete Hoós János dévai képezdei zenetanár szerkesztésében és kiadásában érdekes tartalommal jelent meg. Nyolcz eredeti magyar népdal van benne zongora-kiséréttel ellátva Hoós János, Gál Ferencz stb. elismert zeneszerzőktől. Rédigér Géza barátunk és munkatársunknak is találjuk benne egy sikerült népdalát Borsay Samu által megzenésítve. A melléklet az eredeti Rákóczi-nótát hozza 1702-ből Zsádányi Armand kitünő hegedű átiratában, leírva egyuttal a Rákóczy-nóta keletkezését és továbbfejlesztését is. A vállalatról úgy a szakértői körök, mint a napi sajtó a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott több ízben. Mi is örömmel üdvözljük e vállalatot a komolyabb magyar zene fejlesztésének szolgálatában s jó lélekkel ajánljuk az érdeklődők figyelmébe. A lap előfizetési ára egész évre 6 frt, mely Dévára a lap szerkesztőségébe küldendő. (I.)

Értesítés. Többek kívánságának engedve, a közös protestans irodalmi ügy érdekében elhatároztam, hogy az „Evang. Egyház és Iskolá”-ban folyó s nt. Balogh Ferencz ev. ref. hittanár ellen intézett „A protestans irodalmi társaság és Debreczen” czimű polemiámat, a különböző keresztyén, közelebről a r. kath. és protestans (Lutheri, Kálvini, evangélikus és unitárius) felekezetek hittani jellemzésével megbővitve, külön is kiadom. Az egész mű 6 nyomtatott ivre fog terjedni. Ára 60 kr. Minthogy felesleges számú példányokat nem nyomatok, felkérem mindazokat, kik művemet birni óhajtják, sziveskedjenek megrendelésükkel egyenesen hozzám (Pozsony, Korvin-utca 5. sz.) fordulni. Pozsony, 1889. febr. 9. Dr. Masznyik Endre, theol. akad. tanár.

Éppen most jelent meg az „Unitárius Kis Könyvtár” XXXVII-ik füzete, mely Derzsi Károly budapesti unitárius lelkésznek Rudolf trónörökös elhunya alkalmából mondott szépen kidolgozott gyászimáját tartalmazza.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az unitáriusok E. F. Tanácsa 1889. márt. 3. rendkívüli ülést tart a házasságjogról, a belső emberek választásáról s felelősségéről szóló törvényjavaslatok tárgyalása végett, mire az illető egyháztanácsok figyelmét felhívjuk.

A prot. irodalmi társaság kérdése még nincs tisztázva. Érdekes szemlét lehetne összeállítani azokból a cikkekből, a melyek ide vonatkozólag a mult évben elnapolt közgyűlés óta az egyházi lapokban megjelentek. Mi azonban ez idő szerint nem kívánunk e kérdéssel foglalkozni. Csak két dolgot jegyzünk fel, kapcsolatban püspökünknek a társaságból való kilépését tárgyazó s előbbi füzetünkben általunk is közölt levelével. E levél, úgy látszik, a debreczenieket teljesen megnyugtatta. Nem is lehet tagadni, hogy az az ők malmukra hajtotta a vizet. De hogy mit örölnek vele, azt még nem lehet tudni. S hogy még nincs okuk a diadallobogót kitűzni, arról meggyőződhetek Tisza Istvánnak éppen a debreczeni Prot. Lapban megjelent cikkéből, melyben arra figyelmezteti a püspökünk kilépése felett ujjongó szerkesztőt, hogy a többségnek esze ágában sincs a debreczeniek kedvéért megváltoztatni azt az alapot, melyen a prot. irod. társaság megalakult. „A Társulat alapszabályainak oly irányu megváltoztatása, mely abból az unitáriusokat kizárja, senki részéről meg nem pendítettett (a decz. 18-ki közgyűlésen) s minden gyakorlati lehetőség körén kívül áll.“ Ezek a Tisza István ur saját szavai az említett cikkben. Erre aztán Csiky Lajos szerkesztő ur így felel: „A külső, a világi etiquette szempontjából csakugyan nehéz dolog volna az; de ha immár ide fejlődött a dolog, a hol ma áll, nem lehetne-e így szólani a Társulatba beiratkozott unitáriusokhoz: ime, püspökötök kilépett közülünk lépjetek ki tehát ti többiek is, mert nincs kedvünk miattatok édes testvéreinkkel szakítani! Ez gyakorlatilag igen is lehető dolog. Csak akarat kell hozzá.“ Bizonyára, csak akarat kell hozzá. A mint hogy az alakuló közgyűlésen is csak akarat kellett volna ahoz is, hogy az unitáriusok az irod. társaságból kizárassanak. De ha a többség nem akarta azt, a mit a debreczeniek akartak: ki tehet róla? Igaz, hogy most a debreczeniek aka-

rata is nem parancsoló, hanem óhajtó, hogy ne mondjuk, kérő módban nyilatkozik. S ez minden esetre egy kis engedmény a mi részünkre. Csak azt nem értjük, hogy ha az unitáriusok akár püspöküket követve, akár a közgyűlés esetleges kérésének engedve, csakugyan mind kilépnek az irod. társaságból, hogyan érik be ezzel a debreczeniek? Hiszen holnap vagy holnap után mások ismét csak beléphetnek, ha alapszabályilag kizárva nem lesznek. Szerintünk e kérdés nem oldható meg úgy, hogy a liberalismusnak is elég legyen téve s az orthodoxia is tapsoljon örömeiben. Vagy—vagy. Ideje már, hogy tisztába jöjjünk, hogy virrad-e már csakugyan, vagy a reformatio negyedik száz évében is még mindig sötét éj borong. . . .

És ezzel éppen átmehetünk arra, a mit püspökünknek az irod. társaságból való kilépését tárgyazó levelével kapcsolatban még följegyezni kívánunk. A „Nemzet“ 1888. évi dec. 24-én megjelent száma karácsonyi mellékletében Csernátóy Lajos „Röpdém előtt“ című cikkét a következő elmélkedéssel kezdi meg: „Már rövidül az éj s nyulik a nap. Igaz, hogy még alig egy kakasításnyit — uno sbadiglio di gallo — mint hallám e napokban Türr tábornoktól — de hát a fordulat megtörtént. És ez a fő. Az apadó sötétségből a növekedő világosságba megyünk s a ki ennek nem örül, az pupegér, bagoly vagy reaktionarius. Tulajdonképen az európai civilizatio elhatározhatná egyértelműleg, hogy decz. 21-két az üdvös haladás általános ünnepének tekinti. Ez lenne a valódi szent nap. Persze, a római Vatikán tévedhetlensége tiltakoznék egy olyan canonisálás ellen, a melynek oltára előtt az elkárhozandó protestánsok is meghajolnának! és még persze b, hogy a debreczeni vatican infallibissai elszörnyednének a gondolatra, miszerint az unitárius prorestansokkal egy padba üljenek a kalvinista bigottság vaskalaposai. Hanem hát az emberiség mégis eljut — minden jezsuita és farizeus szemforgatás daczára — előbb-utóbb azon ünnepnaphoz, melyet a felvilágosult népek fognak fentartani testvériségük közös érzetének évfordulat szentesítésére. De mert azt én nem érhetem meg, legyen szabad kifejezni a sovárgott idők magasztos szelleme iránti hódolatomat az által, hogy mély tisztelettel üdvözlöm a Ferencz József unitárius püspök méltóságteljes és nemes lelkületű levelét.“

Az idők jeleit tekintve, ahoz bizony nekünk sincs reményünk, hogy a felvilágosult népek ama köz-örömmünnepében részt vehessünk. De azért nem szününk meg küzdeni érte, ha szinte csak egy kakasításnyi val hozhatjuk is közelebb a hajnalt. . . .

Kolozsvári ekklezsiánk mult évi életéből feljegyezzük a következőket: Az 1887. év végén elhalt boldogemlékü kántortanítónk Sárdi

József helyébe ekkléziánk mult évi május havában tartott közgyűlésén egyértelműleg Iszla i Márton, tordai kántortanítót választotta meg, ki állomását julius hóban el is foglalta az ekklézia tagjainak üdvözlete és jó kívánatai között. A Sárdi J. halálával hasonlóan üresedésbe jött jegyzői tisztet B á g y i Kálmán pénzügyi fogalmazó vállalta el és teljesítette pontos lelkiismeretességgel. Az ekklézia pénzalap-vagyona a mult év végén tett 22,507 frtot. Dr. Brassai Sámuel nyug. egyetemi tanár 300 frtos kötvénnyel járult a kepeváltsági alaphoz. — A leányiskolában a mult iskolai évben tanított Strobl Berta tanítónő és Nagy Sándor papjelölt, mint helyettes tanító igen sikeres eredménnyel. A leányiskola népessége 50 volt. A vallás-tanítás a mult évben is rendszeren folytatott. A belvárosi iskolákban tanult: 54; a külvárosiakban: 19. Összesen: 73. — Az egyházi népesedés: fiu: 27; leány: 18; együtt: 45; 9-el kevesebb, mint az előző évben. Konfirmáltatott: fiu: 8; leány: 10; együtt: 18; 2-el több, mint az előző évben. Eskettetett: 18 pár; 2-el kevesebb, mint az előző évben. Elhalálozott: finemből: 14; nőneműből: 18; összesen: 32; 5-el kevesebb, mint az előző évben. Átállott hozzánk: 14; tőlünk: 4; tehát hozzánk több jött 10-el. — Jótékony alapítványt tettek: néhai Sárdi József 100 frtot hagyományozott az ekkléziának s ez összeget nemesszivü neje, Nemes Borbára 300 frtra ígérte kiegészíteni „Sárdi József alapítvány“ czimen. Egy magát megnevezni nem akaró az Incze Mihály nyug. ministeri titkár által nagylelkűleg az özvegy papnék számára tett alapítvány növelésére 50 frtot adományozott. — Ajándékozások: Sárdi Lőrincz afia 3 drb régi értékes könyvet ajándékozott; az urvacsorához kenyeret adtak: főt. Ferencz Józsefné és özv. Sándor Istvánné ö ngaik; a tanítói laknak a nyáron történt újra tisztítása alkalmával Szász Ádám nyug. városi pénztárnok kijavíttatta az első szoba festését; Gyulay László városi pénztári ellenőr meg a palozatot festette meg — mindkettő saját költségén. S utóbbi afia az ősszel a tanítói lak udvarára két szépgesztenyefát ültetett az udvar díszül s az iskolás gyermekek előnyére. A kebli tanács a mult évben is szokott buzgalmat és ügyszeretetet tanusított.

A polgárdi unitárius egyház községről a következő tudósítást vettük:

Tisztelt Szerkesztőség!

Adni kívánjuk egyházközségünk történetét, mely röviden ez: 1888. junius és julius hónapokban oly tömeges áttérések történtek, hogy csakhamar szükségessé vált egy fiók-egyház alakítása és szervezése. E végből meghíván tiszt. Derzsi Károly budapesti lelkész urat, jul. 22-én

megjelent Polgárdin és vezetése alatt alakuló közgyűlés tartatott, mely alkalommal, a mint a jegyzőkönyv mutatja a lelkész ur szigoruan megkérdezte, hogy megfontolták-e jól az ügy komolyságát. A hivek egyhangulag igennel nyilatkoztak. Ezután megválasztattak a hivatalnokok, gondnok, pénztárnok, másod gondnok, jegyző, egyházfiak és a kebli tanácsosok. A fizetésre pedig évi ajánlatok tétettek. 1888. aug. 12-én a lelkész ur rendes isteni tiszteletet tartott egyik hitrokonunk helyiségében s ez alkalommal elhatároztatott a segéd-lelkész felállítását.

Sept. 9-én ismét istentisztelet tartatott s ugy szintén közgyűlés is. Ekkor már rendszeresített imaház érdekében az intézkedések megtették annyira, hogy sept. 30. midőn uri-szent vacsorával éltünk, — 85-en — már egy csinoson berendezett imaházban tehetők mely mintegy 200—230 személynek van szánya. Az imaház ma már fel van szerelve mindennel és pedig a hivek buzgósága és igazi áldozat-készsége folytán.

Sept. 30-a után még kétszer tartatott istentisztelet. Időközben minden vasárnap és hétköznap is isteni tiszteletre gyűltünk. Berki József buzgó hitrokonunk hétköznapokon imát olvasott fel, vasárnapon pedig vagy a „Péterfi Sándor egyh. beszédeiből, vagy az „Unitárius Kis Könyvtár“ füzeteiből.

Végre azon óhajtásunk is teljesült, hogy papunk legyen, kit meg is nyertünk Simó János urban, ki dec. 22-én érkezett Polgárdiba, hol 20 tagból álló banderiummal fogadtuk meleg lelkesedéssel. Lelkésziünk a Császár János házához szállásoltatott el; s beigtatása ünnep másodnapján ment végbe.

Az istentisztelet d. e. 10 órakor vette kezdetét. A már egybegyűlt hallgatóság ima-termünket teljesen betöltötte. A bevezető ének és a „Sionnak hegyén ur Isten“ kezdetű zsolt. 1-ső versének eléneklése után rendes lelkész tisztelendő Derzsi Károly ur a szöszékre lépven megható beigtató beszédet tartott; a püspöki rendelvény felolvasása után pedig a segéd-lelkészhez fordulva e jelszó alatt szólott hozzá: „Kövesd a nagy mestert, a Jézus Krisztust.“ Ezután a segéd-lelkész Simó János lépven szöszékre, először is egy szivet-lelket megható imát mondott. Közéneklés után pedig János evangeliuma 17. r. 3. v. alapján „Ez az örök élet, hogy egyedül ismerjenek lenni téged igaz Istennek és a kit elbocsátottál az ur Jézus Krisztust“ megtartotta hatásos beköszöntőjét, lendületes előadással és szónoklati hévvel, rokonszenves hanglejtéssel fejtegetvén, hogy ki az az Isten és ki az a Jézus Krisztus, kiket ő hisz, vall és hirdetni szándékozik. Az előadás az egész hallgatóságra mély benyomást és megindító hatást gyakorolt. Azután a „Dicsérünk téged ur Jézus“ első verse után rendes lelkész afia az ur asztalához lépven,

„Ha valaki ti közületek szomjuhozik, jöjjön én hozzám és igyék“ jel-
ige alatt gyönyörű hasonlatokban gazdag szertartási beszédet tartott,
mely után a hivek az ur asztalához sorakoztak, összesen 163-an vevén
részét a szent vendégségben. Ennek végeztével egy bezáró énekkel véget
ért az ünnepély, mely reméljük — kis egyházközségünk történelmében
a tovább haladás, fejlődés és gyarapodás hathatós eszközéül fog szol-
gálni s melyre a jelen voltak lelki örömmel fognak visszaemlékezni.

E nap történelmének kiegészítő részéül fölemlitem még, hogy
délután 3 óraker segédlelkészünk nagy számú közönség jelenlétében
ismét isteni tiszteletet tartott. Továbbá, hogy ugyanaz nap estve Csá-
szár János derék és áldozatkész hitrokonunk házánál közös társas va-
csora volt.

Most mindennap gyakoroljuk imaházunk látogatását és pedig oly
szorgalmasan és tömegesen, hogy nincs egyetlen vasárnap, melyen 200
—250 hallgató ne lenne, hétköznapokon pedig 80-90 sőt 100-nál is
több igen gyakran. A hétköznapok után mindig énekek ta-
nulásában gyakoroljuk magunkat. Istentiszteletünknek igazán gyönyörű
részét képezi az éneklés. Férfiak és nők egyaránt énekelnek. Ez ideig
több, mint 200 drb énekes könyvet hoztunk. Mindenkinek könyv van
a kezében s úgy énekel.

Dalárdát is alakítottunk a fiatalabb nemzedékből, melynek célja
a halotti énekeknek jól megtanulása s általában a mi egy dalkörnek
célja lehet. De nemcsak éneklésben, hanem mint említettem áldozatkész-
ségben is -- dicsérjük az urat. Egy urasztalára való pohár takaró
szerzéséhez járultak: Molnár Istvánné (sebők) 3 frttal, ifj. Csizmadia
Imréné 3 frt, Berki Istvánné és Molnár Imre 1—1 frt. A takaró fel-
irata ez: „polgárdi-i unitárius egyházé.“ Két bortartó kannára
Császár Jánosné 2 frt 25 kr, Berki Ferenczné 1 frt, Földes Szabó Já-
nosné, Miklós Éva 2 darab üveg tányért. A sztalteritőre: S. Szabó
Jánosné 1 frt, Sziládi Jánosné és Grof Imréné 50—50 kr, D. Molnár
Jánosné és id. Csizmadia Imréné 40—40 krt, Gyenti Péterné és T. Berki
Istvánné 30—30 kr, Dékán Mihályné, Grof Józsefné, Gál Józsefné, Gál
Istvánné, Szalay Imréné, K. Tóth Istvánné, Szücs Ferenczné, ifj. Szabó
Jánosné, Gál Jánosné, Sz. Berki Jánosné Grof Jánosné, T. Kis János-
né, Kalocsa Jánosné, Kalocsa Péterné, ifj. Takács Jánosné, Kertész Mi-
hályné, Szokó Istvánné (közi), K. Császár Józsefné, Kutassi Mihályné,
Kuti Józsefné, Felső Kovács Mihályné 20—20 krt, Szalay Péter 50 kr,
D. Berki Jánosné 30 kr, Borbély Józsefné (alsó) ifj. Tóth Jánosné ifj.
Bakos Józsefné, felső Szücs István, Vörös Józsefné, Molnár József, ifj.
Horváth Józsefné, Juhász Ferenczné, Disznosi Mihályné 10—10 krt, Ba-

kos József (ör), f. Bakos Jánosné 5—5 krt, Bakos Jánosné (alsó), Vörös Mihályné 10—10 krt, Somogyi Erzsébeth, Nagy Józsefné, Sebők Istvánné, Kovács Imre, K. Listár Mihályné, Pál István, Tar Istvánné 20—20 krt, Bakos István gondnok neje a szószekekre egy szönyeget 1 frt 10 kr értékben. Köz a l a p r a ajándékoztak: Molnár Imre (ev. ref.) 1 frtot, dr. Tlatt Gaszton sz.-fejérvári ügyvéd 1 frtot, Kámpis József gyógyszerész (róm. katolikusok) 1 frtot, Dékán István, H. Földes János, ifj. Szokó János, Szente Jánosné (ev. reformatusok) 1—1 frtot, özv. Szalay Ferenczné (ev. ref.) 20 krt. Lelkésünk már esketett is egy párt.

A kolozsvári ev. ref. egyházközség gondnoksága az unitáriusokról. Ha eddig számba se vették, most annál többet bajlódnak az unitáriusokkal. Legújában a kolozsvári ev. ref. egyházközség gondnoka Kolozsvári Sándor ur jónak látta ez évi első egyházközségi közgyűlésüket megnyitó beszédében is megemlékezni rólunk. E megnyitó-beszédben, melyet a Prot. Közlöny szerkesztősége f. évi 5-dik számában lokális érdeken kívül, eszmei tartalmáért is méltónak tartott a közlésre, K. S. ur a mai korszellem vallástalanságra hajló irányával foglalkozván, így elmélkedik: „Szólok ezekről azért, mert hazarészünk egyik vezérreformált egyházának vagyok elölülője, elnöki székében. Ez az egyház magyar minden érzelmében és minden izületében. A mi ugyan nem ki váltság, sem különös érdem, mert a melynek őskebeléből kiszakadtunk, a r. kath. testvérek egyháza épen úgy, mint a „J ö v ő v a l l á s á n a k“ magukat jelenben való képviselőiként geraldó unitárius, avagy antitrinitárius hívek vallásközönsége is, nem is említvén itt hazarészünkben a lutheránusokat, magyar egyházakat képeznek. De fáj lelkemnek és azért nem hallgathatom el, hogy a mellettünk élő egyházak velünk szemben, támaszkodva egyik a mértföldekben számlált latifundiumokra és tőlünk nem irigyelt dus kincsekre; a másik pedig a zavarokban való halászat kínálkozó díctelen zsákmányának kilátására és nyereségyére: amaz az egyedül üdvözülésnek, emez a rideg racionalismus cége alatt; de mindketten a nem-fizetés kecsgetetése mellett, rendszeresen eredménynyel végzik akna-munkájukat az olyan elem között, mely az üdvözülésre, anyagi áldozat nélkül, lehet, hogy mindig kész, de a jövő vallását érteni nem képes. (Példák erre egyfelől Cserefalva, Vice, Apanagyfalu s épen most Veresegyháza; másfelől Kovászna, Sepsi-Szt. György, Polgárdi, stb.)“

Ime, a K. S. ur ekklezsiai közgyűlési megnyitó-beszédének eszmei tartalma. Mintha a pápa panaszos kifakadásait hallanók más hangokon az egyházat fenyegető veszélyek s a vatikáni fogság miatt. Kolozsvári S. ur a helybeli m. kir. tud. egyetemnek is egyik ny. r. tanára levén, szerencsénk, hogy ez allocutiót nem tanári, hanem csak az ő gondnoki

székéből tartotta. Mert első esetben még hitelt találnának adni annak az olvasók, miután fel kell tenniök, hogy mint érdemes tanár csak igazságot tanít. A gondnoki szék, melyben ül s a melyről e kegyes szózatot hangoztatta, megtür egy kis vallási aberratiót is. Hát csakugyan idáig jutott volna a hatalmas ref. egyház, hogy védelmére már nem elég a sajtó és a papság, ez az egyházi rendes katonaság, hanem népfölkelést akar szervezni?! Mert mi egyéb indíthatta az igen tisztelt gondnok urat arra, hogy egy ekklézsiái közgyűlést megnyitó beszédében róm. katolikusokat és unitáriusokat gyalázzon, minthogy a viszály és gyűlölet magvait ezek ellen a nép kebelébe is elhintse s kik száz évek óta itt a városon egymással békességben éltek, kezdjenek farkasszemmél nézni egymásra? E célját, reméljük, nem éri el. A rágalmat, a mit reánk szórt, egyszerűen visszautasítjuk. S ha csakugyan azt hiszik, hogy mi annyira neki estünk a zavarosban való halászatnak, hát akkor első sorban legyen gondjuk rá, hogy kormánylapátjaik alatt ne zavarodjék meg a víz. A mi végre a species facti-ként felhozott Kovásznát, Sepsi-Szt.-Györgyöt és Polgárdit illeti, Kovásznára nézve azt olvastuk volt annak idejében a Prot. Közlönyből, hogy az ev. ref. püspök urnak személyes megjelenésével sikerült a megtántorodottakat megerősíteni, a mozgalom hullámaait lecsillapítania, s az a pár lélek, melyet mégis elvesztettek, még nyereséget szerzett a ref. egyháznak. A polgárdi-i ügyet éppen most részletesen tárgyalják az ev. ref. egyh. lapok. A ki elfogulatlanul olvassa el az azokban levő felvilágosításokat, azokból ellenünk vádat nem tud kovácsolni. Legmeglepőbb ránk nézve a K. S. ur hivatkozása Sepsi Szt.-Györgyre. Mi történhetett ott? Mert nekünk egyébről nincs tudomásunk, minthogy püspökünk a mult év nyarán háromszéki ekklézsiáinkat megvizsgálván, Sepsi-Szt.-Györgyön, tekintettel arra hogy ott több mint 100 unitárius lélek van, filia ekklézsiát szervezett, illetve életet öntött a kezdetől fogva meglevő filiába. Reméljük hogy ref. atyánkfiai nem kívánják felidézni a Dajka Keserü János ev. ref. püspök szellemét, a ki Háromszéken a 17. százban összes ekklézsiáinkat hatalma alá vetette s megmaradt néhány papunkat is a maga felügyelete alá vette volt. Tán csak szabad nekünk is saját hiveinkről gondoskodni. Valóban csodálkozunk kell dr. Kolozsvári Sándor ur nyilatkozatain, melyek semmiképpen sem hangzanak össze azzal a komoly gondolkozással, higgadsággal és igazságérzettel, melyekről őt eddig ismertük.

Tegnap és ma. „Protestáns Közlöny“ 1888. 28. szám 240-dik lap: „Nó de, tiszta magyarok (t. i. az unitáriusok), igazi hazafiak. Égetni való lenne az, ki ezt tőlük elvitatni, merésznél. De hát, minek ezze! dicsekedni? Hát, ez privilegium és nem szent kötelesség? Ha nem

magyarok és nem hazafiak lennének: ugyan mik volnának? Semmik. (!) De nagy hibát követnek el, mint hazafiak is. Megvesztegetik az igaz magyar jellemet. Köztudomásu dolog, hogy szűk látó körrel bíró kandidatusaikat kiküldöztetik ingyen stipendiumokra Angliába és ellátogatnak Amerikába is.“ (Mint pl. Bölöni Farkas Sándor.) „Elmennek. Ott ülnek egy esztendeig, vagy többig. Tanulnak, a mennyit lehet. Sokat semmi esetre sem, mert előbb meg kell küzdeniök a nyelvvel. De mindenesetre, látnak, illetőleg, néznek; voltaképpen bámulják az új kaput (!) Az „Old England“ káprázatba ejti szemeket. Látják a jankek (igy!) paraszt, nyers dölyfét; az angol exclusivitást, mely magát egyedül parancsolónak tartja és tudja a globuson; látják a „gyapjas zsákon“ ülő John Bullt, ki egyedül magáért él, fősvény, önző és kirabolja a félvilágot, hogy ő duskáljon a gazdagságban és helyet nem ad szívében a könyörületnek. Mindezeket látják, de szűk felfogásuk“ (!) „feldolgozni nem levén képes a társadalmi, ethnografiai, politikai viszonyokat; nem reflektálva a fajra, a vérrre, a temperamentomra: kész pénznek veszik; mint a majmok, eltanulják, haza jönnek és itt játszodják az „Englisch Mann-t.“ (Igy!) Lesznek dölyfösek, elbizakodottak, gőgösek, pénzvágyók, fősvények mint az angol; kegyeskedők, mint az angol. Ha az eszkimók közé küldenék őket, egy esztendő alatt eszkimokká változnának.“ (Lásd fennebb!) „Mikor aztán haza jönnek, úgy el vannak telve amaz idegen föld és a mienktől egészen különböző világ indokolatlan (!) bámulatával; arról annyi bolondot (Sic!) összevissza bezélnék, hogy a végén maguk is elhisznek olyan valótlanásokat (!), melyeket ki nem formált (!) képzelődésük teremtett csupán és azokat ráerőszakolják (igy!) a maguk körére, tele beszélnek (a saját?...) fejüket, megrontják temperamentumukat (!) és az igaz magyar fajtól teremtenek (!) bástardot (igy), mely a valódi fajnak csak fele, de mindenesetre — korcs.“ (Szórul szóra igy!) „Innen az a sok fanatikus falusi (!) unitárius pap. Mert a legnagyobb része fanatikus. Ezt is Angliából csempészik be“, stb. stb.

Igy ir igazságért harezoló lapjában Szász Gerő ur, mikor az unitáriusokról ejti a szót.

„Protestáns Közlöny.“ 1888. 52. szám. 469-ik lap: „= **Hát, bizony ott egészen más dolgokban** találják fel az igazi érdemet, mint itt a vén Európában. Amerikáról van szó, hol tudvalevőleg a mult heteken választották meg négy esztendőre az elnököt Harrison Benjámín személyében. Nálunk legelsőbben is azt emlegetnék, hogy milyen vagyonos, azután, hogy milyen nagy családból született és több más ilyen

mulandó dolgokat. Oda túl az affélék mind igen alárendelt tekintetek. Harrisonról még azt sem igen emlegetik, hogy a secessionista-háboruban tábornokságig vitte fel, ám sűrűn beszélik, hogy a presbyteri egyházhoz tartozik nejjével együtt, hogy 24 éves korában diakon volt és 28 éves korában presbyter. A háboru lezajlása után egy bibliatársaságnak volt előlülője és egy vasárnapi iskolát vezetett, melyben nője egy osztályt tanított. Azóta is mindketten a legélénkebb részt vesznek egyházuk jótékonyági minden törekvéseiben (igy!) és házuk, családi életük mintaképe a vallásos kegyességnek. Nó, ilyen érdekéért a mi nagy száju korteseink ugyan senkit meg nem választanának praesidensnek, tán szolgabírónak sem. Mi pedig azt mondjuk a mi leendő papjainknak, theol. ifjúságunknak: ha már külföldre akartok menni és jó is ha mentek, **mindenek felett tanuljatok meg angolul és menjetek ki Angliába, Amerikába.** A sok furcsaság mellett, **ott látni fognak igazi vallásos életet s onnan fognak hazahozni fölemelő és valóban követendő példát.** Ugy véljük, elég volt már a német racionalismusra hajló nyavalygásból, mely minden tudóskodó mélysége mellett is, se hus, se hal.

És így ir, midőn igazságért harczoló lapjában a kálvinisták által követendő helyes irányt kijelöli.

A sárospataki ev. ref. akadémia tanrendje az 188⁸/₉-ik tanév második felére. A vallás- és egyháztudományi tanszakban: Mitrovics Gyula előadja: az erkölcstanból az elvi részt, hetenkiut 3 órán; a gyakorlati theológiából a liturgikát és katekhetikát egybekötve gyakorlati utasításokkal és szónoklati gyakorlatokkal, hetenként 5 órán. Wargaj Lajos előadja: a keresztény egyház történelmét (a reformáció után folytatva) hetenként 4 órán; a 19-ik száz év egyháztörténelmét (folyt.) hetenként 2 órán; a vallások összehasonlító ismertetését (folyt.) hetenként 4 órán. P. Nagy Gusztáv előadja: A positiv keresztény vallástan dogmatörténeti részét, hetenként 5 órán; a rendszeres dogmatikát, hetenként 4 órán. Radácsi György előadja: az ó-szövetségből Exodus 25-40 fejezeteit és Ezekiel megfelelő részleteit (folyt.) hetenként 3 órán; az új szövetségből a mennyei jelenések könyvét (folyt.) hetenként 3 órán; az ó-szövetségi kánon történetét (isagogika) hetenként 4 órán; V. Krüszelyi Bálint előadja: az egyházjogot (folyt.) hetenként 4 órán. Az egyházkerületi hatóság a theologusokat egyházi ének gyakorlására is kötelezte s e czélból Pásztor Sámuel hetenként 1 órán énekórát ad.

Hódmező-vásárhelyi ekkleziánk is, mint tudósítónk írja, szépen sikerült gyászünnepelet tartott febr. 5-én, a trónörökös ő fenségének te-

metése napján. Felekezeti különbség nélkül számosan vettek részt a gyászünnepélyen. Az intelligens osztály több nevezetessége volt látható a hallgatók sorában. A városi hatóság is Nagy Sándor főkapitány vezetése alatt testületileg megjelent. A mintegy 700 főre tehető közönség nem csak az imaházat; de a kapu bejáratot is szorongásig megtöltötte. Az isteni tisztelet a gyülekezet énekével kezdődött. Ezután az egyházi dalkör énekelt négy szólamban megható gyászdalt. Az imát és beszédet Ajtay János, az ekklezsia derék ifju lelkésze tartotta. Beszédét Máté XXVI. 41. versére alapította: Vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértetbe ne essetek; mert jóllehet a lélek kész, de a test erőtelen. A szépen sikerült szónoklat és záró ima után ismét a gyülekezet énekelt. A gyászünnepélyt az egyházi dalkör zárta be a Kölcsey himnus első és utolsó versszakával, melyet a közönségből is sokan lelkes buzgósággal együtt énekelték.

Figyelmeztetés unitárius templomba való járás ellen. Philadelphiában, egy Qaker nő barátnéját intette, hogy neho gy Ames unitárius lelkész templomába menjen. Hát miért? kérdé emez. „Mert ha egyszer meghallgatja Ames tisz t, urat: azután mindig oda fog járni.“

A legnagyobb ember az országban. II-dik Károly, angol király, egy alkalommal dr. Busby iskoláját meglátogatván, a doctor feltett kalappal büszkén lépdelt az iskola termén keresztül, míg a király levett kalappal szerényen ment utánna. Midő n a király bucsut vett, dr. Busby a legnagyobb alázatossággal térdre borult a király előtt s így szólott: Reménylem, Felséged meg fog bocsátani nekem, hogy eddig nem adtam meg az il ő tiszteletet, de ha ezek a pajkos gyermekek megtudnák, hogy nálamnál nagyobb ember is van az országban: akkor nem tudnék rajtok uralkodni.“ A királynak annyira megtetszett e megjegyzés, hogy kezét csókra nyujtotta, s biztosította jövőre pártfogásáról, hozzátevén, „hogy senki sem kormányozhatná alattvalóit, ha nem eléggé miveltek“; de ha mindazok lennének — mondá a tanító — akkor nem volna szükség uralkodókra.

Gyászhirek: Gróf Lázár Miklós a hazai történelem egyik legjelesebb mivelője f évi jan. 7-én meghalt Kolozsvárt 70 éves korában. A lapok érdemeihez méltóan emlékeztek meg róla. Mi is kegyelettel fogjuk az ő nevét emlékünkben megőrizni, mely folyóiratunkban (21-ik köt.) egy oly értékes okmánynyal kapcsolatban van feljegyezve, mint a „P.Horváth Boldizsár Naplója“ a 18-ik százból.

Kiss Mihály, nyug. esperes, árkosi lelkész f. évi jan. 21-én élete 81-ik, papságának 55-ik évében elköltözöt. Ritka embernek adatik ily szép életkor, s főleg hogy munkaerejét mindvégig megtartsa. Őt az isteni kegyelem megáldotta ezzel. Benne egy klaszikus miveltségű papot vesztett egyházunk, kinek neve már régóta ismeretes művei által. A je-

les egyházi férfiről bővebb életrajzot fogunk közlenni. Kiss Sándor laborfalvi lelkész édes atyját, Lófi Aron háromszéki esperes, Sándor János sz.-kereszturi isk. igazgató és Sándor Lajos homoród-almási lelkész apósukat vesztették benne.

K a a l i N a g y S á n d o r küsmödi birtokos 1888. sept. 18-án 80-ik évében jobb létre szenderült. Utólagosan értesültünk, de feljegyezzük a jó öreg nevét, kinek alakját sokan ismertük zsinati és főtanácsi gyűléseinkből. Mikor Kolozsvárra jött mindig hozott egy kis özszeget valamely jótékony célra és aztán egy-egy újabb általa szerzett dicséreténeket, melyek ha nem is adathattak közre, de kétségtelenül mutatták vallásos buzgalmát. Folyóiratunknak törzspártfogója volt. Egy egy szerü, de tősgyökeres unitárius hunyt el benne.

I d. G y ö r f i J ó z s e f nyug. unitárius lelkész élete 73-ik, boldog házassága 35-ik évében febr. 17-én Tordán hosszas szenvedés után elnyugodott. Halálát első sorban neje, fia József hírlapíró s testvére Lajos kali unitár. pap fájlalják.

Jövő füzetünkben az imáról egy nagybecsü tanulmányt fogunk egyik kiváló országosan ismert tudósunk tollából közlenni.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

VII. K ö z l e m é n y.

I. Tőkét.

a) Kötlevélben.

Városfalvi ekkla 10 frt.

b) Készpénzben.

Tordátfalvi ekkla 50 frt
 Pákei Lajos, mérnök 30 "
 Székely Mózes, erdész, 2-or 5 "
 Böződ-Kőrispataki ekkla 10 "
 Kénosi ekkla 10 "
 Id. Gergely Lajos, Abásfalva — " 60 kr.
 Péter József, H.-Ujfalu 1 "
 Kis István és neje Serester Anna, Kőkös 10 "

Együtt: 116 frt 60 kr.

2. Évenkint ígérték.

a) 5 évig.

	frt	kr	frt	kr
H.-ujfalvi ekkla	à 1	— =	5	—
Tibáld József, pap	à 1	— =	5	—
Oklándi ekkla	à 1	— =	5	—
Sándor Ferencz, pap	à 1	— =	5	—
Sándor Márton, mester, 3 évig	à 1	— =	3	—
Bedő József, közs. tanító, 2 évig	à 1	— =	2	—
H.-Karácsonfalvi ekkla	à 1	— =	5	—
Nagy Sándor, pap	à 1	— =	5	—
Siménfalvi Sándor, mester, 3 évig	à 50	— =	1	50
Bálint András, 3 évig	à 1	— =	3	—
H.-keményfalvi ekkla	à 1	— =	5	—
Varga Zsigmond, pap	à 1	— =	5	—
Abásfalvi ekkla	à 1	— =	5	—
Sándor Gergely, pap, 2 évig	à 1	— =	2	—
Tóth Zsigmond, mester, 1 évre	à 1	— =	1	—
Gyepesi unitár. ekkla	à 1	— =	5	—
Sándor Áron, pap	à 1	— =	5	—
Nagy Sándor, tanító	à 1	— =	5	—
Lokodi ekkla	à 1	— =	5	—
H.-szt.-mártoni ekkla	à 1	— =	5	—
Recsenyédi ekkla	à 1	— =	5	—
H.-szt.-páli ekkla	à 2	— =	10	—
Vas István, szt.-péteri pap, 2 évig	à 5	— =	10	—
Vas Istvánné, Székely Biri 2 évig	à 5	— =	10	—
Musnai ekkla	à 1	— =	5	—
Jánosfalvi ekkla	à 1	— =	5	—
Kis György, tanító. 3 évre	à 1	— =	3	—
Vida Sándor, kénosi mester	à 1	— =	5	—
Kisgyörgy Sándor, vargyasi pap	à 1	— =	5	—
Összesen			=140	50

A háromszéki ekklézsiák és egyesek által 5 évre ígért adományok második részletét 137 frt 80 krban Tiszt. Lőfi Áron esperes ur közelebről be küldötte. Bár mindenünnen ily pontosan kapnók az aláírásokat. Ugy az aláíróknak, mint a t. esperes urnak meleg köszönetet mondunk. Szolgáljon az ő példájuk buzdításul azoknak, kik még ez ügyben semmi áldozatot nem hoztak, pedig hogy a támogatásra szükség van, azt felesleges ismételtlen hangsúlyoznunk.

BENCZÉDI GERGELY,
közpénztárnok.

Tisztelt szerkesztőség!

Homoród-szentpáli unitárius egyházunkat 1887-ben súlyos csapás érte. Tornya szerfelett megrongáltatott és ugyane veszélylyel egyszerre szép és hangos orgonája megsemmisítettett. Villámcsapás érte mindkettőt. A torony még azon évben ki lett javítva kölcsönpénzzel, de az orgona kijavitása, az anyagi erőhiány okán, átszállott az 1888-ik évre.

Mult 1888-ban az egyház tagjai személyes áldozatot hoztak. Elhatározván, hogy az egyház pénztárát nem fogják ily tetemes költséggel terhelni, hanem a kívánt összeget önkéntes adakozás útján fedezik.

Egyházközségi gyűlést tartottunk és ezen gyűlésben a lelkesedés oly mérvben nyilvánult, hogy az eredmény pénzben lett 170 frt 90 kr, mely összegből jött készpénzben 167 frt 90 kr, gabonában pedig 287 véka, melyből bejött 276 véka, ez eladatott pénzért és 189 frt 60 krt hozott.

Ezen önkéntes ígéret, mint eredmény, egy rövid hat óra alatt meg is lett, a gabona egy 24 óra alatt egybegyűjtetett, úgy, hogy az adakozás megtörténte után az orgona-művészsel a szerződés azonnal két hét alatt megkötetvén, orgonánk helyre is lett állítva mult 1888. július hava 17-ik napjára. A szerencsétlenség bekövetkezése után csaknem egy kerek évre.

Dicsérő és elismerő szavakat nem használok e ténynél, dicsérje meg e népet nemes cselekedete, melylyel atyáinak méltó utódává tette magát.

Annyit azonban nem mellőzhetek, hogy e lapok hasábjain az adakozóknak nyilvános köszönetet mondani kötelességemül ne ismerjem és a nyilvánosság előtt be ne számoljak.

Álljon azért itt az adakozók névsora és szolgáljon az nyugtául, valamint a későbbi kornak vezérlő tűzoszlop gyanánt. Legyen ez, a mai kor sok tekintetben vallásos hidegségre valló jeleinek megczáfolása.

H.-Szt.-Pál, 1889. febr. 5.

EGYED FERENCZ,
homoród-szt.-páli unitárius pap.

Az adakozók nevei: Sándor Ferencz 10 frt, Rozner Jakab izraelita 1 frt, Sándor János 5 frt, id. Geréd Ferencz 5 frt, Máté András felső 5 frt, id. Dinén Sándor 2 frt, Molnár Ferencz 8 véka gabonát, id. Péter Mózes 8 véka gabonát, Sándor Ferencz 2 véka gabonát, Dimén Lajos 8 véka gabonát, Sándor János 2 véka gabonát, id. Dimén Sándor 4 véka gabonát, Dimény Elek 2 frt és 4 véka gabonát, Dimény József 6 véka gabonát, Tamás Sándor 2 frt és 4 véka gabonát, Imre István 8 véka gabonát, Dimén Mózes és Dániel 6 véka gabonát, Ötvös Ádám 1 frt, Dobai György 1 frt, Alsó Gábor Mihály 5 frt, Dombi Mózes 5 frt, Derzsi Mózes 5 frt, Szabó Sándor 3 véka gabonát. Csala Sándor 2 frt, id. Barta Mózes 6 véka gabonát, Csáki Mózes 4 frt, Dombi Mózes 4 frt, felső Gábor Mihály 4 frt, Imre Márton 2 véka gabonát, id. Salati Ferencz 3 véka gabonát, Kovács Péter 3 véka gabonát, Török Mózes László 3 véka gabonát, Béla Ferencz felső 2 frt, Molnár Lajos 2 véka gabonát, Máté Mózes 2 véka gabonát, Sándor Péter 1 frt és 3 véka gabonát, Hárczegi Ferencz 5 véka gabonát, ifj. Török József 3 véka gabonát, id. Szabó Mihály 4 véka gabonát, Sándor József 2 frt és 6 véka gabonát, Molnár József 1 frt és 4 véka gabonát, Márton István 2 frt és 2 véka gabonát, Török Ferencz 1 frt, ifj. Geréd Ferencz 1 frt, ifj. Szabó Mihály 1 frt és 4 véka gabonát, Tóth Ferencz 2 véka gabonát, Tóth Mihály 1 véka gabonát, Csala István 1 frt és 3 véka gabonát, özv. Zoltán Péterné 1 frt és 1 véka gabonát, id. Török József 3 frt és 4 véka gabonát, Szabó Lajos 1 frt és 1 véka gabonát, Szabó Márton 1 frt és 2 véka gabonát, Kesztenbainn Sámuel izraelita 1 frt, Török Péter 3 véka gabonát, Szabó János felső 2 véka gabonát, Zoltán Ferencz 1 frt és 4 véka gabonát, Fekete József Recsenyed. 1 frt, Gábor Márton 2 frt és 4 véka gabonát, Bágyi Rebeka 2 frt, Kovács János 4 véka gabonát, Béla Ferencz kerekas 3 frt, ifj. Barta Mózes 4 véka gabonát, Lukácsi Pál 50 kr, Kovács Ferencz 6 véka gabo-

nát, ifj. Dimén Sándor 5 frt, Geréd Mihály 1 frt, Nagy Lajos ev. ref. 1 véka gabonát, Gábor Ferencz 4 véka gabonát, Hoszszu István 2 véka gabonát, Dénes János 5 frt, Gábor András 1 frt és 4 véka gabonát, Bencze Dénesné és Balázsné 10 frt és 2 véka gabonát, Tóth Péter 4 véka gabonát, Dimén Ferencz 5 frt és 4 véka gabonát, Béla Sándor 5 véka gabonát, Geréd Mózes 1 frt, Péter Sándor 2 frt, Tamás István 1 frt, ifj. Imre Sándor 2 véka gabonát. Beke Mihály 1 frt, Péter András 1 frt és 4 véka gabonát, Imre Mihály 4 véka gabonát, Kupás József 50 kr és 1 véka gabonát. Benedek József 1 frt és 2 véka gabonát, Imre János 3 véka gabonát. Béla Juliánna 1 véka gabonát, Török Pál 1 frt, Jakab Márton 2 frt, Dimén Domokos 10 frt és 2 véka gabonát, ifj. Szabó Sándor 1 frt, Alsó Máté András 8 véka gabonát, id. Kovács Péterné 1 frt, Szabó Mózes tanító 4 frt, Burgula Lajos 4 frt, László Rebeka 1 véka gabonát Kovács József 1 frt és 1 véka gabonát, Béla Mózes 1 frt 50 kr, Salati András 1 frt és 2 véka gabonát, Máté Sándor 50 kr és 1 véka gabonát, ifj. Szabó János 4 véka gabonát, Imre András 6 véka gabonát, Vas Ferencz 2 véka gabonát, Vas János 4 véka gabonát. Csepregi Mózes 1 frt, Kovács Sándor 4 véka gabona, Geréd Sándor 1 frt és 2 véka gabona, ifj. Péter Mózes 1 frt és 4 véka gabona, Boldizsár Dániel 2 frt, Szabó Gábor 5 frt, Szabó Mózesné 4 véka gabona, Bartz Péter 4 véka gabona, Molnár János ev. ref. 1 frt, Szabó Dávid 2 véka gabona, ifj. Dimén Mózes 4 véka gabona, Török Mózes felső 2 frt és 3 véka gabona, Bató Mihály 1 frt, Bomhér György Recse. 50 kr, Palosán János G. K. 10 kr, Berger Károly idegen 10 kr, Salamon József izr. 1 frt, id. Imre Sándor 2 frt és 4 véka gabona, Egyed Ferencz pap 18 véka gabona, ifj. Csáki János 1 véka gabona, Török Miklós 20 kr, Kis Sámuel 4 véka gabona, Csiki András 2 véka gabona. Összesen: 170 frt 90 kr és 287 véka gabona.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Vagyas János, a várfalvi unitar. szent ekkl. kebli gondnoka és neje Létyay Róza asszony, korán elhunyt egyetlen fiuk, Vagyas Lőrincz emlékére, egy szép katédratakarót készíttettek saját költségükön, s ezzel egy már érezhetővé vált hiányt háritottak el. E szószéki diszes takaró értéke 16 frt. Ugyanez alkalmommal Várfalvi Pálfi E. András aa a katédra felzetét, neje, Finta Zsuzsánnával egy művészileg lagirozott párkány-ivvel borították be, a minek becsára mintegy 5 frt. Ugyszintén Várfalvi Pálfi K. Sándor aa és neje Domokos Anna, Pálfi Juliánna jegyben járó, de ekkor elhunyt leányuk emléke fentartására egy műértőleg készített, feje, urasztali nagy abroszt ajándékoztak, a minek ára 6 frt. És hogy az evangeliomi özvegyasszony áldozata se maradjon említetlenül: özv. Árkosi Sándorné Pálfi Zsuzsánná, villám által elhalt konfirmált Ágnes nevű leánya emlékére, a konfirmálandó gyermekek számára minden évben urasztali kenyeret és bort adott és ezután is adni fog.

Mindezen kegyes áldozatukért a fennmegvezettek, a várfalvi unitar. szent. ekklésia nevében fogadják hálás köszönetemet.

Várfalva, 1889. jan. 30.

ORBÓK FERENCZ,
várfalvi unitar. lelkesz.